

The background of the cover features a central illustration of a golden scale of justice. The scales are balanced, with two pans hanging from a central beam. Above the scales, the words "PROFESSIONAL ETHICS" are written in a semi-circle. A Ukrainian trident symbol is on the central part of the beam. To the right, a small Ukrainian flag is visible. Below the scales, a scroll with a trident symbol is partially unrolled. The entire illustration is set against a light blue and yellow background with stylized leaves and a globe. The author's name is written in a black box across the middle of the illustration.

PROFESSIONAL ETHICS

О.Ю. ВИСОЦЬКИЙ

Професійна етика:

конспект лекцій

Частина II

Міністерство освіти і науки України

**Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара**

О.Ю. ВИСОЦЬКИЙ

Професійна етика: конспект лекцій

Частина II

**Дніпро
2025**

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету суспільних наук та міжнародних відносин
Дніпровського національного університету імені Олеся
Гончара (протокол № 9 від 20 березня 2025 р.)

Рецензенти:

Кривошеїн В.В., доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук та міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

Халапсіс О.В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і педагогіки Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

В 53 Висоцький О.Ю. Професійна етика: конспект лекцій. Частина II. Дніпро: СПД «Охотнік», 2025. 56 с.

Професійна етика є важливою складовою загальної етичної теорії, що регулює поведінку представників різних професій відповідно до загальнолюдських моральних цінностей. Вона спрямована на встановлення етичних норм і принципів у професійній діяльності, визначення критеріїв належної поведінки та забезпечення гармонійних взаємовідносин у суспільстві. Друга частина навчального посібника «Професійна етика» присвячена питанням етичного регулювання у сфері міжнародних відносин. Вона розглядає фундаментальні аспекти повсякденної етики, що впливають на дипломатичні взаємодії та прийняття рішень. Окрему увагу приділено концепціям честі, моральних стандартів та їх ролі у формуванні нормативних практик державної служби. У посібнику аналізується взаємозв'язок між особистісними мотивами та універсальними етичними стандартами, а також розглядаються основні дилеми міжнародної етики, включаючи мовленнєві акти, нормативність та формування дипломатичних норм. Посібник рекомендований насамперед для студентів спеціальності СЗ «Міжнародні відносини», а також аспірантів, викладачів та всіх, хто цікавиться проблемами морального регулювання професійної діяльності та етичних стандартів у суспільстві.

ТЕМА 5. ПОВСЯКДЕННА ЕТИКА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

- 1. Етика честі та стандарти поведінки в міжнародних відносинах**
- 2. Обґрунтування вибору: від особистісних мотивів до універсальних етичних стандартів**
- 3. Держава, честь і мораль: суб'єктність у світі міжнародних відносин**
- 4. Нормативність і регулювання: концептуальні основи міжнародної етики**
- 5. Походження норм: взаємозв'язок, еволюція та дилеми інтерпретації**
- 6. Мовленнєві акти та нормативність: механізми формалізації повсякденної етики**
- 7. Між правдою, обіцянками та користю: політика формальних норм у міжнародних відносинах**
- 8. Міжнародні відносини як сукупність світів: етика, статус і нормативні виклики**

1. Етика честі та стандарти поведінки в міжнародних відносинах

Сфера «честі», яку можна порівняти зі «статусним порядком» у соціальній структурі, стосується і взаємовідносин політичних структур. Правила поведінки пронизують усі сфери діяльності і дотримуються в ім'я честі майже всього. Етична поведінка відображає те, що ми відчуваємо, що повинні або зобов'язані робити, враховуючи наявні стандарти.

Етика починається з причин, які ми наводимо для нашої поведінки. Ця лекція починається з того, з чого починають люди: з того, як ми виправдовуємо свою повсякденну поведінку, посиляючись на стандарти, які є одразу і в достатку доступними.

Під тиском обставин ми шукаємо більш прийнятні причини і більш загальні стандарти. У той час як філософи шукають універсальні стандарти і намагаються їх обґрунтувати, всі ми живемо у світі повсякденної етики. Повсякденний світ - це маленьке місце. Він значною мірою складається з людей, з якими ми часто контактуємо, переконань та очікувань, які ми з ними поділяємо, артефактів (включно зі стандартами), які ми спільно виробляємо та використовуємо. Навіть якщо цей маленький світ виходить за межі особистого контакту, його характер значною мірою залежить від особистих зустрічей і того, що ми з них робимо. Більшість з нас бере участь у багатьох маленьких світах, і всі ми бачимо навколо себе набагато більший світ - світ світів.

Світ міжнародних відносин - це дуже велике місце, яке можна чітко побачити лише здалеку. Принаймні, так вважає більшість спостерігачів. Наукові спостерігачі за міжнародними відносинами йдуть ще далі. Вони вважають, що це далеке, дивовижне місце є світом з особливими властивостями, а отже, світом, який необхідно вивчати в його власних термінах.

Світ міжнародних відносин не є таким великим, яким він здається. Для людей, що належать до нього, це маленьке місце, в якому домінує повсякденна

поведінка його членів. Причини, які люди пропонують для своєї поведінки, повинні посилалися на стандарти, з яких люди завжди починають - особистісно значущі, дуже специфічні, часто суперечливі стандарти, які роблять їхні світи неминуче їхніми власними світами. Найважливішими з них є стандарти чесної поведінки. Зрештою, звичайно, людям часто доводиться виправдовувати свою поведінку так, ніби світ міжнародних відносин - це велике місце. Будь-який світ, члени якого вирішують долю менших світів, здається великим, і не лише спостерігачам. На перший план виходять більш загальні та безособові стандарти. Питання честі можуть відступати на другий план, оскільки занепокоєння про те, що треба робити добре чи правильно, набуває все більшого значення, але було б помилкою думати, що вони зникають. Етичні стандарти завжди є нормативними. Проте нещодавній сплеск інтересу до міжнародних норм, визначених як «колективні очікування», не враховує необхідності стандартів.

Норми - це правила, які встановлюють стандарти і приписують поведінку, що відповідає цим стандартам. Багато таких правил є локальними і неформальними; вони є неминучим наслідком перформативного мовлення і невід'ємною рисою соціального конструювання. Незважаючи на те, що обставини, які постійно змінюються, створюють нові правила, всі правила підлягають формалізації.

Загальні принципи в міжнародних відносинах є помітним результатом цього процесу. Ці принципи є формальними правилами, що виражають дуже загальні стандарти. Коли вони задумані як універсальні стандарти, загальні принципи міжнародних відносин просто несумісні; вони встановлюють стандарти, які не можуть бути узгоджені в їхніх власних термінах.

Існує широка згода щодо низки цих принципів, і немає такої згоди, що один принцип повинен переважати над іншими. Як правило, загальні принципи відображають структуру повсякденного мовлення, хоч і віддалено, а отже, і структуру повсякденної етики. Всупереч легкій презумпції етичного релятивізму, структура повсякденної етики припускає, що в основі нормативного світу лежить фундамент - а світ кожного є нормативним. Вона не підтримує філософські пошуки якогось універсального стандарту чи процедури, які б призвели до створення єдиного світу для всіх нас.

2. Обґрунтування вибору: від особистісних мотивів до універсальних етичних стандартів

Як раціональні істоти, ми маємо цілі, робимо вибір у світлі цих цілей і захищаємо свій вибір, пропонуючи причини для нього. Здатність формулювати цілі визначає нас як індивідуальність. Компетентність у прийнятті рішень робить з нас суб'єктів. Обґрунтування залежить від нашої здатності відсторонитися від себе як суб'єктів і, як спостерігачів, пояснити свій вибір іншим спостерігачам. Деякі пояснення стосуються очевидної відсутності вибору: «Я впав, бо послизнувся». Інші пояснення стосуються конкретних обставин: «Я впав, бо почув дивний шум. Коли я подивився вгору, я втратив опору. Треба було спочатку зупинитися». Такі пояснення видаються спостерігачам суто особистими, так само,

як і пояснення естетичного вибору: «Ну, мені це подобається». Такі пояснення не є нормативними, навіть якщо вони включають визнання того, що альтернативний вибір краще відповідав би нашим цілям. Нам не потрібно знати, як би в цій ситуації вчинив хтось інший, щоб дозволити цим поясненням залишатися останнім словом.

Більшість пояснень - у тому числі й ті, що пропонуються як пруденційні (кількісні та якісні) чи естетичні - включають причини, які, на думку суб'єктів, запропонували б інші суб'єкти в подібних ситуаціях. Вони також вважають, що спостерігачі (включно з ними самими) можуть описати такі причини в загальних і безособових термінах. «Я впав тому, що був необережним і не втримався на ногах. Я повинен був бути більш обережним у цій ситуації». «Тобі сподобається ця ваза, тому що вона така витончена». Пояснення такого роду дозволяють спостерігачам оцінити причини, які суб'єкти пропонують для свого вибору відповідно до наявних стандартів. Причини, що відповідають стандартам, виправдовують зроблений вибір; причини, що не відповідають стандартам (наприклад, «там, де слизько, треба ходити обережно»), не є виправданням. Усі виправдання є нормативними.

Зауважте, що пояснення, які подаються як необхідні або суто особисті, а тому не є нормативними, починають виглядати інакше, якщо придивитися до них уважніше. Якщо я послизнувся і впав, спостерігач може запитати: «Що ви робили на слизькій доріжці? Люди повинні уникати таких місць». Або: «Чому ти не зупинився? Люди повинні дивитися, куди йдуть». Спостерігачам (і нам в тому числі) легко посилатися на стандарти. Це позбавляє суб'єктів (у даному випадку нас) останнього слова. Досить часто перший стандарт, на який хтось посилається, стає останнім словом. У деяких випадках спостерігачі не задовольняються першим, легким судженням про свою поведінку (як суб'єкта). Якщо я запитаю: «Чому люди повинні уникати слизьких місць?», хтось відповість: «Тому що вони можуть впасти і поранитися». Якщо я наполягатиму на своєму, запитуючи: «Чому люди не повинні калічитися?», мені, швидше за все, скажуть: «Це погано для людей, коли вони калічаться, і ми повинні бажати їм добра». Виправдання може жити саме себе. Зрештою, переважають ті причини, які неможливо зробити більш загальними чи безособовими. Філософи, слід сказати, намагаються зробити себе ідеалізованими спостерігачами.

Маючи найширший погляд, їм найлегше дістатися до найзагальніших і найбезособовіших причин, які може запропонувати будь-який суб'єкт. Вони найбільш схильні формулювати універсальні стандарти - ті, що стосуються всіх людей як суб'єктів по відношенню до інших суб'єктів, у всіх тих випадках, коли менш вагомі обґрунтування виявляються неспроможними як останнє слово. Завдання філософів полягає в тому, щоб запитати, що зрештою виправдовує будь-який стандарт, коли стандарти взагалі передбачають існування більш загальних стандартів, і, зрештою, якогось універсального стандарту або тесту для того, що ми повинні робити.

Філософи сподіваються відповісти на «нормативне питання»: «Ми запитуємо, що виправдовує вимоги, які висуває до нас мораль». Мораль складається з моральних або етичних стандартів, а «етичні стандарти є

нормативними». Здається, однак, що такі стандарти не є нормативними самі по собі. Для деяких джерелом нормативності є певний стандарт, який не потребує подальшого обґрунтування і слугує останнім словом. Як суб'єкти і спостерігачі, більшість з нас менше переймаються остаточним виправданням наших етичних проблем, ніж філософи - або, можливо, хочуть, щоб ми переймалися. Ми можемо бути слабко обізнані з багатьма етичними теоріями, які намагаються відповісти на «нормативне питання», і ми можемо мати релігійні переконання, які дають таку відповідь. Здебільшого ми не відчуваємо принципової потреби запитувати, що нам слід робити. Щодо більшості наших повсякденних вчинків ми вже знаємо, як нам слід чинити, і ми готові запропонувати причини, чому ми так чинимо, а не інакше. Ці причини пов'язують наш вибір зі стандартами; вони або виправдовують нашу поведінку, або визнають нашу нездатність поводитися виправдано.

Стандарти, про які йде мова, є нормативними самі по собі - або так вони нам здаються. Коли вони здаються нам занадто конкретними або не узгоджуються з іншими наявними стандартами, ми, як спостерігачі, звертаємося до якогось більш загального і безособового стандарту - не менш нормативного, як нам здається, - і використовуємо його для оцінки поведінки суб'єктів, у тому числі й нашої власної. Як суб'єкти і спостерігачі, ми є настільки рефлексивними, наскільки цього вимагає від нас щоденна робота з досягнення наших цілей.

Нам потрібно лише знати про відповідні стандарти. Ці стандарти завжди під рукою, їх зазвичай достатньо для наших потреб, і, як зазначалось, на них легко посперитися. Світ, навантажений нормативним матеріалом, - це світ, у якому домінує повсякденна етика. Обов'язок є таким же нормальним, як і бажання, те, що ми відчуваємо щоранку, коли дзвенить будильник. Здебільшого, виправдання має з чого жититися. Повсякденні етичні проблеми, як правило, залишаються саме такими. Навіть коли обставини вимагають більш загальних і безособових стандартів, змушуючи нас, як спостерігачів, дедалі ширше дивитися на деякі питання, наше життя наповнює безліч інших справ. З ними приходить нескінченний потік скромного вибору і невичерпний запас стандартів, що мають безпосереднє відношення до справи.

3. Держава, честь і мораль: суб'єктність у світі міжнародних відносин

Величезний простір між суто особистими і справді універсальними причинами поведінки заповнений, як вже зазначалось, незліченною кількістю стандартів. Більшість з них є локальними та контингентними. Як такі, вони інкрустовані історією, обплутані застереженнями, згущені інтерпретаціями. Якщо поміркувати, вони можуть виявитися примирливими, але лише до певної межі. Загальна згода щодо почесного, доброго чи правильного способу життя ускладнює розуміння того, як ці три способи поєднуються між собою. Дійсно, ми відчуваємо, що вони тягнуть нас у різні боки - ми по-різному реагуємо на умови, які вони описують. Коли на кону стоїть честь, ми відчуваємо гордість (або приниження). Коли наше життя добре, ми відчуваємо себе щасливими; коли погано, ми відчуваємо себе погано, боїмося ще гірше. Коли йдеться про добро і

зло, ми відчуваємо себе правими, навіть праведними, або неправедними, виправданими чи обуреними. Аристотель, здається, розглядав честь як поверхнєве мірило доброї поведінки, а не як самоціль, до якої варто прагнути. Більшість сучасних філософів обирають між добрим і правильним способом життя, а честь залишають осторонь як загальний стандарт. У цьому вони наслідують приклад Генрі Сіджвіка. Хоча Сіджвік визнавав, що «кодекс честі» в будь-якому суспільстві «завжди значною мірою підтримує загальноприйнятий кодекс моралі», він наполягав на тому, що ці два кодекси не слід плутати. В той час, як люди приймають другий кодекс як «суворо етичний», перший складається не більше ніж з «громадської думки». Отже, має бути зрозуміло, що концепція повсякденної етики є більш всеохоплюючою, ніж «Мораль здорового глузду» Сіджвіка. Ще менше концепцію повсякденної етики слід плутати з концепцією Алана Донагана про «загальну мораль» як традиційний моральний кодекс Заходу та його великих релігій. Те, що маєтєся на увазі, можливо, ближче до концепції «етичного життя» (Sittlichkeit) Г.В.Ф.Гегеля. Гегель відокремлював абстрактну «мораль», яка розуміє, що є правильним і добрим (остання є «внутрішнім» моментом першої), від етичного, «яке є дійсним духом сім'ї і народу». Хоча етичне, як «загальний спосіб поведінки, постає як звичай», Гегель, очевидно, не відчував потреби документувати його зміст. Дійсно, він міг зробити це лише для певної спільноти. Якби Гегель зібрав звичаєві норми, що становлять етичне життя будь-якої спільноти, він, безсумнівно, знайшов би всілякі не пов'язані між собою норми, в яких, тим не менш, домінували б міркування честі.

Серед сучасних філософів Юрген Габермас вирізняється тим, що прийняв гегелівське розрізнення моралі та етики. Пов'язуючи мораль з правильною поведінкою, а етику з доброю поведінкою, він не залишив місця для честі.

Проте звичайні люди по всій планеті схильні ставити честь вище за абстрактні поняття правильної і доброї поведінки, не переймаючись тим фактом (якщо, поміркувавши, вони визнають її такою), що їхні стандарти чесної поведінки є суто *локальними*. Філософи дотримуються іншого звичаю. Вони перебувають далеко від повсякденних турбот людей, щоб бачити загальну картину. Їхня «практична ідентичність» робить їх членами багатьох спільнот - родин, університетів, країн, самого людства і, звісно, філософської спільноти. Очевидно, що кожен має практичну ідентичність, яка не зовсім така, як у когось іншого, але досить схожа на ідентичність багатьох інших людей. Філософи більше, ніж більшість людей, є членами «партії людства». Інакше кажучи, люди є суб'єктами завдяки статусам, посадам і ролям, якими їх наділяє суспільство. Бути філософом залежить від статусу, який надає його власникам компетенцію, як суб'єктам, ідеалізувати себе як спостерігачів. Інші статуси (скажімо, автор, батько), посади (голова комітету з присудження премії, громадянин) і ролі (колега, власник) по-різному поєднуються, щоб посилити або реалізувати статус філософа і зробити його суб'єктом широкого спектру соціальної поведінки.

Статуси (брат, захисник віри, кольорова жінка, брахман, меломан, герой війни, сільський ідіот, казкар) зазвичай мають локальну специфікацію, і вони розподіляють людей по позиціях, які, не лише образно, є близькими до дому. Статус людини є абстрактним, не дуже важливим фактом життя для більшості

людей, принаймні, якщо порівнювати його з повсякденною реальністю їхніх позицій. Стандарти диференціюють позиції людей відповідно до форм і ступенів пошани, що притаманні їхнім численним статусам. Чиєсь становище є більш чи менш почесним, і те, як людина живе в ньому, є справою честі. У Стародавній Греції було великою честю бути афінським воїном. За свідченням Фукідіда, афіняни вважали менш почесним бути мешканцем Мелосу, і вони не бачили причин для мелосів жертвувати собою через недоречне почуття честі. Щоб виправдати себе, афіняни посилалися на загальний стандарт: «Найуспішніші люди - це ті, що протистоять рівним собі, поведуться належним чином з начальством і справедливо ставляться до підлеглих». У великому світі, який називається сучасним, є певна честь бути філософом. Серед філософів ще більша честь полягає в тому, що вони роблять хорошу роботу за стандартами, які ледве зрозумілі решті з нас. Судячи з цих стандартів, більшість філософів знають своє місце і поведуться відповідно - вони «протистоять рівним собі, поведуться належним чином з начальством і справедливо ставляться до підлеглих». Навіть коли вони намагаються обґрунтувати універсальні стандарти, філософи здебільшого живуть за повсякденними етичними нормами, не в останню чергу тими, що відповідають їхньому становищу. Якщо така характеристика світу філософів є доречною, то вона не менш доречна і для решти з нас. Як спостережливі, рефлексуючі суб'єкти, ми досить добре знаємо своє місце в багатьох маленьких світах. Незважаючи на те, що здається, міжнародні відносини є маленьким світом. Таким його робить скромна кількість суб'єктів, чийм світом він здебільшого і є. Без сумніву, їх більше, ніж філософів, але їх набагато більше, ніж професорів, журналістів і проповідників, які разом зі своєю аудиторією беруть незначну участь у цьому світі, спостерігаючи за ним. Належність до світу міжнародних відносин залежить насамперед від існування класу корпоративних утворень, відомих як держави. Суверенітет позначає цей клас суб'єктів, які володіють владними повноваженнями, надаючи права один одному: вони є членами асоціації, які самі себе обирають, і існують як колективна фікція. Суверенітет також дозволяє чиновникам діяти виключно від імені і на благо держав, тим самим обґрунтовуючи фікцію. Багато іншого сприяє тому, щоб зробити державу піднесеною фікцією і, як таку, істиною, з якою і для якої говорить влада. Держави є об'єктом великої кількості стандартів, які дають державним суб'єктам підстави для їхньої поведінки. Такі стандарти самі по собі обґрунтовуються як добрі або правильні для держав загалом. Як офіцери, державні службовці надають додаткові причини для своєї поведінки: вони роблять все можливе для держави, вони виконують директиви згори, вони заперечують будь-яку турботу про особисту вигоду. Обґрунтовуючи держави як надзвичайні фікції (або, як ми часто говоримо, представляючи держави), державні суб'єкти швидко вимагають поваги, постійно беруть участь у церемоніальних заходах і покладаються на ввічливість, що залишилася з попередніх, більш статусно-орієнтованих часів. Складнощі агенції для кожного з нас, численні складові практичної ідентичності також впливають на те, як державні суб'єкти виправдовують свою поведінку. Тим не менш, більшою мірою, ніж більшість з нас, державні службовці відчують, що їхнє повсякденне життя впорядковане

єдиною, але багатогранною абстракцією. Це, звичайно ж, держава по відношенню до державних службовців і через них до інших держав. Ці відносини, разом із численними стандартами, що їх гарантують, становлять позицію. Ці ж стандарти також дають державним суб'єктам підстави вважати своє становище настільки ж почесним, наскільки піднесеним є держава. Державні суб'єкти - не єдині мешканці маленького світу міжнародних відносин. Інші люди стають суб'єктами завдяки тому, що можуть визначити статус, посаду або роль, навіть негативну, по відношенню до держави та її суб'єктів (критик, міжнародний державний службовець, учасник виборчої кампанії). Очевидно, що їхні позиції визначаються багатьма статусами, посадами та ролями, які вони обіймають (а не лише тими, що безпосередньо стосуються держави та її суб'єктів). Проте ці позиції стають тим, чим вони є, і мають те значення, яке вони мають, лише тому, що позиції, пов'язані з державами у їхніх відносинах - державні позиції, ми б сказали, - мають надзвичайне значення, яким їх завжди наділяли всі у світі міжнародних відносин. Пов'язані стандарти впорядковують позиції. Суб'єкти добре знають, де вони стоять, і це місце надає доступ, вплив і пошану. Світ міжнародних відносин майже не є безособовим для його мешканців. Для них виправдання зазвичай пов'язане з міркуваннями честі, а джерело нормативності навряд чи є тим самим, яке шукають філософи. Однак саме воно робить повсякденний світ, у якому живе кожен з нас, наскрізь нормативним. Розгляд повсякденної етики слід починати з норм - усіх норм, які водночас роблять наші різні спільні світи такими цілісними і близькими для кожного з нас окремо.

4. Нормативність і регулювання: концептуальні основи міжнародної етики

Для більшості з нас, чиїм науковим покликанням є спостереження за міжнародними відносинами, світ - дуже велике місце. Щоб відчутти його масштаби, властивості та схильності, ми змушені стояти на відстані. Найпростіший і найпереконливіший спосіб охарактеризувати такий світ - це наповнити його державами; тільки вони та їхні відносини мають значення. Причини поведінки у світі держав починаються і закінчуються державою. Парадоксально, але держава стає світом для самої себе, єдиним світом, який має нормативне значення. Таким чином, великий світ міжнародних відносин позбавляється змісту, в тому числі, перш за все, нормативного. З одного боку, універсальні стандарти існують лише доти, доки філософськи налаштовані спостерігачі переконують відповідних суб'єктів зробити їх причинами для поведінки. Мало хто з інших спостерігачів бачить, що поведінка відповідає таким стандартам. З іншого боку, суб'єкти, задіяні у світі міжнародних відносин, із задоволенням пояснюють більшість своїх дій. Їхній маленький світ, пов'язаний з честю, є дуже нормативним; повсякденні етичні проблеми пронизують їхнє життя. Проте, мало хто з спостерігачів може побачити тонкі деталі повсякденного етичного поведінки. Принаймні деякі наукові спостерігачі почали говорити про норми в міжнародних відносинах. Така дискусія може призвести до розуміння

міжнародних відносин як маленького, багатого на норми світу, але лише за умови, що учасники дискусії належним чином концептуалізують сферу нормативного.

Ототожнення нормативного з правом є невинуватено вузьким; повсякденні етичні проблеми зникають з поля зору. Протилежна тенденція виникає через нездатність визначити, що є особливим у нормативних явищах - що саме в нормах є такого, що впливає на поведінку, становлячи причини для поведінки.

Перша тенденція довгий час впливала на вивчення міжнародних відносин. Друга процвітає сьогодні. Ніщо не ілюструє її краще, ніж книга Пітера Катценштейна про норми та ідентичність. Так, ми дізнаємося з неї, що «норми - це колективні очікування щодо належної поведінки для певної ідентичності». Ми також дізнаємося, що це «соціологічно стандартний спосіб» визначення терміну. Норми справді формують очікування щодо поведінки. Як спостерігачи (навіть за власною поведінкою), ми очікуємо, що норми будуть дотримуватися. Дійсно, наші очікування сприяють підвищенню ймовірності того, що таких норм дотримуються, тим самим виправдовуючи наші очікування. Але ми також маємо очікування там, де немає жодних норм. Ми очікуємо або віримо, що темні хмари принесуть сильний дощ, і ми коригуємо свою поведінку, щоб врахувати цю можливість, беручи з собою парасольку. Однак у нашому очікуванні дощу, як і в нашій поведінці, немає нічого нормативного, навіть якщо взяти парасольку здається правильним. Так само очікування, які є колективними, не стають нормативними лише з цієї причини. Багато людей носитимуть парасолі у похмурі дні. І навпаки, норми можуть стосуватися суб'єктів, які не поділяють жодних очікувань, пов'язаних зі станом справ, на який спрямовані норми. Вони можуть навіть явно відкидати ці норми, не кажучи вже про очікування, які поділяють інші суб'єкти.

Очевидно, що тут чогось не вистачає. Щоб з'ясувати, чого саме, достатньо звернутися до визначення норм, яке дає Робін Вільямс у Міжнародній енциклопедії соціальних наук: «Норма - це правило, стандарт або зразок для дії (від лат. norma - теслярський косинець або правило). Соціальні норми - це правила поведінки. Норми - це стандарти поведінки, на основі яких оцінюється і схвалюється чи засуджується поведінка». Поки що це визначення нічого не говорить про очікування, переконання чи будь-які інші спільні когнітивні явища. Воно говорить нам про те, що це за речі, які є нормами. Вільямс продовжує: «Соціальний тиск, що виникає внаслідок групового прийняття норм, має певні наслідки для поведінки. . . . Норми засвоюються індивідами в процесі соціальної взаємодії з іншими, тобто в процесі соціалізації. Отже, за визначенням, норми є спільними для двох або більше осіб». За таким визначенням вже не зрозуміло, що таке норми: вони зникають у свідомості людей, їх існування залежить виключно від спостерігачів, які роблять відповідні висновки від «соціального тиску» до «спільних очікувань».

Стандартне соціологічне визначення норм фокусує увагу на соціальному (тобто спільному) процесі, за допомогою якого суб'єкти дізнаються, чого від них очікують.

Перехід від очікувань до належної поведінки означає перестрибнути через певну інформацію про те, що робить поведінку належною. Очевидно, що

поведінка є належною або не належною, коли вона порівнюється з певним стандартом цієї поведінки. Стандарт визначає критерій, за яким можна в принципі судити чи оцінювати дії, стани нашої психології, стани нашого характеру, соціальні інститути і так далі.

Слід зазначити, що концептуальні дискусії про «норми» часто посиляються на питання стандартів. Коли Катценштайн говорив про «нескінченний політичний процес, який породжує суспільно зрозумілі стандарти дій», він міг би дати визначення терміну «норми» - справді, більш переконливе, ніж те, що він зробив за допомогою фрази «колективні очікування щодо належної поведінки». Зрештою, Вільямс почав свою енциклопедичну статтю з визначення «норми» як «правила, стандарту або зразка дії», але незабаром забув про своє визначення. Коли Джек Гіббс склав список з 14 «ілюстративних визначень» «норми» з літератури з соціології та соціальної психології, включно з визначенням Вільямса, лише в п'яти з цих визначень використовувався термін «стандарт». Включаючи Вільямса, п'ять з цих визначень ототожнюють норму зі зразком - терміном, що не має необхідних наслідків для поведінки. На відміну від «нормативного», прикметник «нормальний» передбачає, що певний клас властивостей або подій відповідає загальному стандарту або нормі, знову ж таки, не маючи на увазі, що цей стандарт представляє належну поведінку.

Значна частина позитивістських соціальних наук залежить від вимірювання та статистичних маніпуляцій з поведінкою, яка в кількісному відношенні має форму нормального розподілу. Вимірювання поведінки не означає її схвалення чи засудження; ймовірнісні твердження не передбачають жодних суджень про належну поведінку. Теслярський косинець, або норма, є нейтральним інструментом, як і будь-який стандарт. Норми існують лише тоді, коли хтось їх сформулював. Такі твердження зазвичай приймають одну з двох форм: (1) (Я вважаю, що) стандарт є таким-то і таким-то. Або (2) (Я вважаю, що) треба робити те-то і те-то, де те-то і те-то є стандартом, відповідно до якого слід вимірювати ефективність роботи.

Вказуючи на певну лінію поведінки, якої слід дотримуватися, будь-яке твердження в останній формі одночасно описує, що це за лінія поведінки (як стандарт), і приписує, що з нею робити (узгоджувати свою поведінку зі стандартом). Етична позиція, яка викладена вище, є прескриптивістською. Вона передбачає, що ми завжди можемо розрізнити факт і цінність, опис і припис.

Термін «регулювання» - точніше, регулювання поведінки - описує те, чого ми маємо намір досягти, формулюючи припис. Ми очікуємо дотримання, незалежно від того, отримаємо ми його чи ні. Приписи, які не досягають хоча б певної міри дотримання, можна вважати такими, що не спрацювали як приписи. Проте термін «регулювання» передбачає щось більше, ніж випадковий або тимчасовий вплив, який, наприклад, мають на поведінку прямі команди.

Регулятивні приписи - це ті, що мають постійний вплив. Як такі, вони можуть бути сформульовані в загальних рисах. Ми часто називаємо такі твердження правилами. Більш загальний термін «правило» має той самий корінь. Латинський корінь обох термінів - *regula* - означає пряму лінію або прямий шматок дерева, а отже, лінійку (стандарт, за яким вимірюють речі), або правило.

Хоча норма і правило, *norma* і *regula*, таким чином, здаються точними синонімами, останнє насправді означає більше. Латинське дієслово, від якого походить термін «правило» - *rego* - має кореневе значення «тримати (овець, наприклад) в узді». Існує невикорінний сенс, в якому такого роду діяльність є розпорядчою - за наміром, а не лише за підтекстом - і не лише на даний момент. За словами Фредеріка Шауера, правила є «приписними узагальненнями». Правила стосуються певного класу суб'єктів, описують певний клас дій як належну поведінку для цих суб'єктів і пов'язують суб'єктів і стандарти за допомогою імперативних висловлювань: суб'єкти повинні поводитися відповідно до стандартів. Таким чином, правила можуть бути охарактеризовані через посилення на те, чим вони є. Правила - це твердження більшої чи меншої загальності, формальності та підтримки. Перша і остання з цих властивостей - загальність і підтримка - відображають міру і ступінь, в якій дане правило стало інституціоналізованим. Друга властивість - формальність - стосується ступеня, до якого приписний сенс, або сила, будь-якого правила впливає з регуляторних намірів суб'єктів. Як правило, менший ступінь формальності дає підстави називати правило «нормою», а більший - «правилом». Високоформальні правила є «законними», особливо коли вони підкріплені іншими, не менш формальними правилами. Замість того, щоб характеризувати правила, посиляючись на те, чим вони є (або на додаток до цього), ми можемо диференціювати їх, посиляючись на те, що вони роблять.

Як твердження, що вказують, які стандарти застосовуються до певних суб'єктів, правила говорять цим суб'єктам, що робити і, просто і лаконічно, як це робити. Правила досягають успіху в тому, що вони роблять, тому що вони завжди і обов'язково слідує моделі перформативного мовлення. Говорючи, люди досягають соціальних цілей безпосередньо. Первинною одиницею перформативного мовлення є мовленнєвий акт. Кожен мовленнєвий акт має загальну форму: я заявляю, вимагаю, обіцяю (або інше подібне дієслово) про певний стан речей. За формою мовленнєві акти також вказують на те, що мовець очікує відповіді від слухача, навіть якщо вона не промовляється. Правила мають таку саму форму. Вони досягають соціальних цілей, оголошуючи, вимагаючи або обіцяючи певний стан речей і вказуючи певній аудиторії на відповідну реакцію - згоду з таким станом речей, виконання вимоги, взаємність обіцянки. Оскільки мовленнєві акти виражають наміри, вони завжди мають нормативне значення. Це, очевидно, стосується директивних мовленнєвих актів (команд) як моделі деонтичного мовлення (мовлення у формі *ought*-висловлювань). Коли мовець каже: «Я наполягаю, щоб ви взяли парасольку», слухач думає: «Чи повинен я це зробити?». Інші види мовленнєвих актів також піддаються деонтичному формулюванню. Коли мовець каже: «Я очікую, що буде дощ, і обіцяю одягнути свій найкращий костюм», слухач думає: «Чи повинен я змінити свої очікування і пообіцяти взяти парасольку?» Іншими словами, мовець хоче, щоб слухач сприйняв мовленнєвий акт, про який іде мова, як наказовий вислів і зробив те, що вказано як належна реакція. Будь-який слухач, який ігнорує певний мовленнєвий акт, фактично заперечує його нормативність. Будучи загальними, правила набувають нормативності як належні висловлювання, які не можуть бути

поставлені під сумнів випадковими випадками ігнорування. Нормативність - це властивість правил як речей у собі. Коли Фрідріх Кратохвіл сказав, що «всі правила є нормами», має бути зрозуміло, що я з ним абсолютно згоден. Коли ж він продовжує: «Не всі норми мають характеристики, подібні до правил», я спантеличений. Якщо норма може бути сформульована, вона повинна мати характеристики правила. Будь-яка передбачувана норма, яка не може бути сформульована (у вигляді правила), зникає на тлі різноманітних очікувань і переконань, які мають індивідуальні суб'єкти, і вона не може функціонувати як незалежний стандарт. Нормативність залежить від певної міри формальності, навіть у маленьких світах, де багато чого є спільним.

5. Походження норм: взаємозв'язок, еволюція та дилеми інтерпретації

Пол Кауерт і Джеффри Легро запитують: «Звідки беруться колективні політичні норми?». Їх безпосередня відповідь - «інші норми» - не є відповіддю, яку могли б дати автори. Кауерт і Легро продовжили відкидати її. Дійсно, ніхто, хто вважає, що норми не відрізняються від очікувань, не може навіть зрозуміти сенс питання. Якщо норми, як правила, керують поведінкою, то вони можуть і часто керують поведінкою, спричиняючи формування нових норм. Кожна норма має «джерело», визначене як таке іншими нормами. Нові норми впливають зі старих норм шляхом втручання практики. Повертаючись по спіралі від джерела до джерела, всі норми пов'язані між собою, хоч і віддалено. Це явище добре відоме вченим-міжнародникам, які приділяють багато уваги «джерелам» міжнародного права. Кожна норма міжнародного права має своїм джерелом практику відповідних суб'єктів. Іноді ця практика керується існуючими правилами, які називаються «джерелами»; іноді вказівки виводяться спостерігачами, чиї висновки мають певну вагу, оскільки вони функціонують за таких обставин як суб'єкти. Всі ці операції є умовними, всі вони складно пов'язані між собою, всі твердження, що ґрунтуються на них, є більш-менш спірними, всі правила, що впливають з них, є історично специфічними. Узагальнення є складним, але не неможливим. Сукупним результатом багатовікової практики є вражаюча сукупність не зовсім певних правил, включаючи набір правил для створення правил, що розвивається, і добре загальне розуміння того, як працює цей процес.

У деяких аспектах твердження про те, що правила, про які йдеться, є конкретно правовими, полегшує вирішення питання про те, які правила підходять для цього. Вони повинні відповідати формальним вимогам закону. З іншого боку, це твердження лише ускладнює справу, оскільки формальні вимоги набувають такого статусу, лише будучи оголошеними в правилах, правовий статус або практична значущість яких не підлягає сумніву. У випадку з міжнародним правом багато спостерігачів сумніваються, чи є ці правила взагалі правовими, навіть якщо представники держав посилаються на них у юридичних термінах. Незалежно від того, законні вони чи ні, кожне правило має джерело в нормі, яка встановлює стандарт для певного класу правил, до якого, як кажуть, належить перше правило.

Друге правило, яке є джерелом першого правила, має своє джерело в третьому правилі, що робить друге правило належним джерелом для першого правила.

У контексті міжнародного права цей регрес формалізується саме до цього моменту. Звичай робить договори джерелом права, і або договори, або звичай є джерелом будь-якого іншого можливого джерела. Джерелом звичаю є сам звичай. Звідки походить це правило, лежить в основі повсякденної етики. Якщо воно походить з універсальної людської схильності, яка робить нас істотами звички, то нам не потрібне «моральне почуття», як пропонував Девід Г'юм, щоб зробити нас істотами обов'язку. Перформативне мовлення (вітати, вибачитися, присягатися, запитувати, попереджати) дозволяє нам легко долати межу між фактом і цінністю, і таким чином ми перетворюємо наші звички на обов'язки. Г'юму не варто було боятися: прірва залишається. Якщо люди справді рутинно, вправно виводять нормативні наслідки зі звичних практик та їхніх соціальних проявів, то ми повинні очікувати, що знайдемо норми там, де їх шукатимемо. Це саме те, що виявили П.Катценштайн та його колеги: «збентеження норм», як описали цю ситуацію Коурт і Легро.

«Повсюдність» норм, багато з яких несумісні за змістом, є проблемою, оскільки «важко передбачити, які норми будуть найбільш впливовими». Звичайно, антропологи добре знайомі з цією проблемою, яку Марвін Гарріс сформулював наступним чином: Навіть якщо людина досконало знає всі правила, які вона повинна знати, щоб поводитися як місцевий житель - тобто, навіть якщо вона була вихована як місцевий житель (привілей, яким користуються всі люди щодо принаймні однієї культури), - прогнози, засновані лише на знанні цих правил, не можуть передбачити більшу частину поведінки. Очевидно, що проблема полягає не лише у великій кількості норм. На думку Гарріса, правила неоднозначні, і не лише з точки зору спостерігача. Я не думаю, що це правильна постановка питання. Суб'єкти можуть помилятися щодо статусу або змісту правила, неправильно оцінювати його релевантність до ситуації, що склалася, або тлумачити правило у корисливий спосіб. Правила, які мають широку сферу застосування і допускають дозвіл, частіше страждають від таких реакцій, ніж більш конкретні і суворі правила, які більшість спостерігачів вважають взірцем для наслідування. Правило, яке наказує людям керувати автомобілем обережно, навряд чи можна назвати двозначним. Всі водії точно знають, що їм потрібно знати про це правило, а саме, що воно встановлює надзвичайно вільний стандарт належної поведінки на дорозі. Водії також знають, що існує незліченна кількість інших, більш конкретних правил дорожнього руху, які стосуються їхньої поведінки. Принаймні деякі з цих правил є «взаємодоповнюючими протилежностями». Як стверджує Гарріс, щоб спростувати це твердження, для кожного правила існує альтернативне правило, яке підтримує протилежний стандарт поведінки. Проте пари правил ніколи не бувають просто симетричними. Не існує правил дорожнього руху, які б наказували людям їздити недбало. Натомість існують правила, які визначають альтернативні стандарти поведінки для виняткових обставин. Наприклад, водії швидкої допомоги мають більш м'який стандарт, ніж інші водії. Багато інших правил - ми могли б назвати їх комплементарними заміниками - закріплюють значення обережного водіння в

обставинах, що часто зустрічаються, наприклад, встановлюючи обмеження швидкості або позначаючи перехрестя. На думку Гарріса, правила, які діють як альтернативи іншим правилам, є нічим іншим, як «правилами для порушення правил». Це дещо оманливий спосіб сказати, що деякі правила впливають на сферу дії інших правил. Існуватимуть правила для вибору між правилами, що перетинаються, не кажучи вже про правила для позбавлення від старих правил шляхом введення нових. Однак це не означає, що суб'єкти ніколи не вважатимуть, що вони порушують правила, оскільки завжди є альтернатива, яка дозволяє їм дотримуватися правил. Те, що люди активно обирають слідувати правилам, означає, що у них завжди є вибір порушити їх. Усі такі вибори передбачають розрахунок, хай навіть швидкий і недостатньо поінформований, щодо наслідків будь-якого способу дій. Можливість знайти якесь інше правило, якого можна було б дотримуватися, ускладнює розрахунок, наприклад, пропонуючи інший спосіб дії, який має свої наслідки, включаючи ціну ігнорування першого правила або заяви про його неактуальність. Коли люди вирішують не дотримуватися правил, вони мають на це свої причини.

6. Мовленнєві акти та нормативність: механізми формалізації повсякденної етики

Оскільки мовленнєві акти мають нормативні наслідки, здається справедливим припустити, що деякі моделі мовленнєвих актів стабілізують такі наслідки. Прикладами можуть бути постійно повторювані мовленнєві акти зі схожим змістом, які завжди викликають потрібну реакцію, або ж високоцеремоніальні мовленнєві акти, промовці яких мають певний особливий статус серед слухачів. Як саме ці нормативні зразки породжують правила? Можна виокремити два аспекти цього процесу. По-перше, надаючи нормативності стану речей, мовленнєві акти представляють цей стан речей у стандартизованій, загальнозрозумілій формі - вони узагальнюють патерни. Стандартизація робить речі нормативними. По-друге, процес, за допомогою якого стани речей стають стандартизованими, сам по собі вже є стандартизованим, а отже, нормативним.

Стандарти приймають стандартну форму стандартними способами. Сама мова є прикладом такої ситуації. Усі правила залежать від мовлення, яке завжди залежить від того, наскільки мовці дотримуються правил мовлення. Правила граматики та синтаксису є формальними, систематично пов'язаними і досить суворими. Коли мовці не дотримуються їх, чи то з власної волі, чи то через незнання, слухачам важко зрозуміти те, що вони чують.

Інші, прагматичні правила прискорюють обмін думками між ораторами. Ці правила є неформальними, слабо пов'язаними з дуже загальними правилами і мають вільне тлумачення. Коли мовці дотримуються їх, мовленнєві акти з більшою ймовірністю матимуть ті наслідки, на які вони розраховані. Правила першого роду працюють на стандартизацію мовлення, але не соціальної поведінки - принаймні безпосередньо. Правила другого роду функціонують як практичні правила для соціального конструювання. Філософи лише нещодавно почали їх перераховувати.

Пол Грайс визначив дев'ять правил, які підтримують принцип, що розмова не повинна бути безцільною («Принцип співпраці»). Спираючись на роботу Грайса, Джеймс Форрестер визначив 18 прагматичних правил для того, щоб змусити людей робити те, що ви від них вимагаєте. Ці два списки перетинаються, і жоден з них не можна вважати вичерпним. Деякі правила, швидше за все, з'являться в будь-якому подібному списку. Це правила, які закликають ораторів переходити до суті і викладати свої думки в певному порядку, знати, про що вони говорять, бути доречними, говорити чітко і точно. До цих правил (всі вони є правилами Грайса) додаються інші, які регулюють стосунки між ораторами. Очевидними прикладами є правила, що вимагають від ораторів говорити по черзі, обмежувати перебивання і бути не зовсім ясними в неприємних питаннях.

Існують також правила, яких слід дотримуватися, коли спікери усвідомлюють, що вони порушили ці правила. Не менш важливими є правила вибачення та прийняття вибачень. Нарешті, сам акт говоріння залежить від правил, які визначають випадки, коли доречно говорити. Правила, що визначають нагоди для говоріння, складають клас суб'єктів, які називаються мовцями. Усередині нього є багато дочірніх класів суб'єктів, чий статус як мовців певні правила обмежують у різний спосіб. Наприклад, соціально нижчі можуть говорити лише тоді, коли до них першими заговорить їхній керівник. Студенти можуть говорити лише тоді, коли їх викликають. Сільські ідіоти можуть говорити будь-коли, але ніхто не зобов'язаний їх слухати. Видатні науковці можуть перебивати майже будь-кого за власним бажанням. Посади і ролі надають додаткові можливості для висловлювань, підвищуючи активність у цьому процесі.

Дипломати обмінюються розпливчастими загальними фразами з надзвичайною обережністю і великою повагою. Клієнти пропонують придбати товари торговців, а торговці приймають такі пропозиції, можливо, багато торгуючись, а можливо, небагатослівно і з вивченою байдужістю - це залежить від місцевих правил, що діють у даній місцевості.

Для будь-якої людини в будь-якому соціальному середовищі сукупність статусів, посад і ролей значною мірою регулює мовлення. Це відбувається, так би мовити, знизу догори, починаючи з правил, що визначають статуси, і закінчуючи численними правилами ввічливості, які вказують людям, де вони перебувають по відношенню один до одного. Мова і місце йдуть разом як невід'ємні риси повсякденного соціального досвіду. У деяких середовищах багато правил, що роблять це так, є неформальними, і тому їх легко засвоїти, проігнорувати або забути. Неформальні правила важко чітко сформулювати та утримати від змін, а спостерігачам важко їх помітити. В інших умовах багато з цих правил є формальними, суворими, їх важко засвоїти і змінити. І навпаки, їх легко побачити і важко ігнорувати. З часом суб'єкти прагнуть формалізувати правила, починаючи з мови і місця, роблячи їх явними і позначаючи їх як відмінні. Суб'єкти роблять це завжди і всюди, коли зростаюча маса правил стає складною для використання. Водночас, нові, неформальні правила з'являються в міру того, як мовці продовжують взаємодіяти один з одним.

Формалізація - це нескінченний процес, який стосується правил усіх видів. Його не слід плутати з процесом, коли етичні стандарти стають загальними та знеособленими. Очевидно, що будь-яке правило повинно містити загальний і безособовий стандарт. Проте, цей стандарт рідко буває необмеженим за обсягом. Дійсно, формалізація, швидше за все, призведе до чіткого формулювання обмеженого діапазону застосування правила.

З тієї ж причини безособові стандарти, як правило, не застосовуються до всіх. Обмеження кола суб'єктів, до яких застосовується певний статус, є саме тим, що робить цей статус тим, чим він є. Те саме стосується посад і ролей. Філософи починають не зі стандартів, а з причин поведінки. За своєю природою причини є загальними. Якщо я маю причини зробити висновок, повірити або захотіти щось зробити, вони не можуть бути причинами лише для мене - вони повинні були б виправдати будь-кого іншого, хто робив би те ж саме на моєму місці. . . .

Твердження, що те, що є причиною для мене, не є причиною для когось іншого зробити такий самий висновок, має бути підкріплене іншими причинами, щоб показати, що це очевидне відхилення від загальності можна пояснити в термінах, які самі по собі є загальними. Загальність причин означає, що вони застосовуються не тільки в ідентичних обставинах, але й у релевантно схожих обставинах - і що те, що вважається релевантною схожістю або відмінністю, можна пояснити причинами тієї ж самої загальності.

В ідеалі мета полягає в тому, щоб досягти принципів, які є універсальними і винятковими. Як я вже казав, обґрунтування живиться з самого себе; причини не знають меж. Будь-який стандарт, який може бути виведений з причин, які суб'єкти пропонують для своєї поведінки, повинен поступитися місцем більш загальному стандарту, втіленому в іншому правилі, коли суб'єкти відчують себе зобов'язаними обґрунтовувати свої причини. Цей дуже специфічний і дуже особистий процес зупиняється лише тоді, коли остаточні причини породжують універсальні стандарти, часто формалізовані у вигляді вищого закону.

На противагу цьому, правила є загальними і безособовими в межах їхньої досяжності, і вони надають загальні, безособові причини для поведінки, достатні для більшості випадків. Правила дають людям підстави діяти в певних межах, а їхні межі дають людям місце, де вони можуть зупинитися. У будь-якому повсякденному світі правила є причинами - у більшості випадків достатніми причинами. Починаючи з причин, а не стандартів, більшість філософів, як ідеалізовані спостерігачі, відкидають повсякденну стурбованість питаннями статусу і честі як невиправдано вузькопрофесійні або химерно стародавні. Вони не бачать можливості універсальних стандартів чесної поведінки, хоча Іммануїл Кант запропонував один з них, добре відомий ще в античності і досі шанований у багатьох повсякденних світах: принцип універсальної гостинності. У маленькому світі міжнародних відносин цей принцип досяг вишуканої витонченості в правилах і ввічливості самітів, не кажучи вже про рутинні дипломатичні відносини. Дійсно, він є важливою рисою повсякденного світу кожного, хто подорожує за кордон, але напевно є стандартом без винятків.

Натомість багато філософів («консеквенціалістів») зосереджуються на повсякденних турботах про належну поведінку - поведінку, яка має добрі

результати. Наслідки відносно легко побачити і навіть виміряти; про їхню цінність відносно легко домовитися. Крім того, якщо добро є вагомою причиною поведінки, то краще робити більше добра для більшої кількості людей. Проблема, звичайно, полягає в тому, що суб'єкти обмежують добро, яке вони роблять для інших, тому що вони живуть за правилами, які впорядковують статуси відповідно до цінності та відносин: ми найменше зобов'язані незнайомцям (можливо, не більше, ніж гостинність), найбільше - своїм близьким родичам. Для більшості суб'єктів не існує жодних проблем.

Для філософів прийнятна межа нібито універсального стандарту добра повинна сама бути універсальним стандартом, але, за визначенням, не може бути стандартом добра. Саме так ми повинні інтерпретувати твердження Майкла Вальзера про те, що для спільнот єдиним прийнятним стандартом є «самовизначення» кожної з них. Лише філософ міг залишити світ міжнародних відносин з такою малою кількістю настанов. На щастя, цей світ «пронизаний» місцевими, повсякденними правилами, які Вальзер хотів би захистити одним «тонким» правилом всередині спільнот. Самовизначення незмінно захищається як право, а не як необхідне благо. Серед філософів, близьких до кантіанства («деонтологів», на відміну від «консеквенціалістів»), вчинення чогось з правильної причини має перевагу над вчиненням добра, здається, тому, що результати перестають мати значення, так само як і обмеження, які суб'єкти схильні накладати на них.

Єдине завдання полягає в тому, щоб встановити права, чи то розумом, чи то одкровенням, здійснення яких завжди є правильним для кожного суб'єкта - аж до того, щоб не заважати іншим суб'єктам чинити правильно. Це обмеження іншого роду (ми називаємо їх обов'язками); такі права і обов'язки є універсальними за визначенням. Самовизначення є правдоподібним кандидатом, оскільки суб'єкти скрізь визнають, що воно захищає їхні місцеві домовленості і вшановує їхні повсякденні етичні проблеми. Воно є неправдоподібним тією мірою, якою суб'єктам важко домовитися про те, що являє собою колективне «я», здатне визначати свою власну долю. Здавалося б, людські індивіди є «природними» суб'єктами права, в тому числі права на самовизначення. Спостерігачі можуть правдоподібно стверджувати, що права людини є універсальними, оскільки вони поширюються на всіх людей без винятку. Тим не менш, суб'єкти часто не погоджуються з тим, що універсальні права людини повинні переважати над місцевими правилами, які впорядковують суб'єктів за статусом, закріплюють за ними певні посади і надають перевагу міркуванням честі та пристойності. На місцях повсякденна етика переважає над філософським пошуком універсальних стандартів права, незалежно від того, наскільки формальними вони стають.

7. Між правдою, обіцянками та користю: політика формальних норм у міжнародних відносинах

Формальність - це властивість правил, а не причин. Іноді формалізація правил є тривалим процесом, не пов'язаним з процесом, за допомогою якого суб'єкти створюють і використовують правила, і так само неформальним.

З іншого боку, суб'єкти іноді вірять, що якийсь особливий суб'єкт, цілком можливо, божественний, дав їм повний набір дуже формальних правил. Після цього суб'єкти, чий це дар, відзначають і пам'ятають цю подію з великими церемоніями. Вони також схильні ставитися до правил як до універсальних стандартів, що надають їхньому світові надійного фундаменту. У світах, де живе більшість із нас, цей подвійний дар - формальних правил, достатніх для всіх потреб, і підвалин, захищених від будь-яких зазіхань, - є звичною спадщиною, яка породила цілу низку заспокійливих практик. Одна з таких практик полягає в тому, щоб піддавати формальне викладення правил, закон як текст, невпинному герменевтичному тиску.

Хранителі правил користуються почесним становищем. Вони ручаються за цілісність правил, водночас розтягуючи і формуючи їх так, щоб охопити всі можливі непередбачувані обставини. Вони пропонують все більш конкретні причини для свого вибору, які завжди відсилають до універсальних «істин». Їхні міркування випереджають майже безособові причини, які суб'єкти в іншому випадку наводили б для своєї повсякденної поведінки; їхній вибір ефективно примножує правила, не применшуючи їхньої формальності. Повноцінне «право книги» охоплює всю сукупність повсякденних етичних проблем. Середньовічна схоластика ілюструє цю тенденцію, яка відступила навіть тоді, коли маленький світ міжнародних відносин постав у впізнаваній формі. Сліди залишаються в етичних міркуваннях і авторській чутливості сучасних ранніх письменників, яких ми сьогодні вважаємо основоположниками міжнародного права. Відійшовши на кілька століть від схоластичних підходів, секуляризовані християни та інші сучасні люди надто часто реагують нерозумінням і ворожістю на дії суб'єктів, які не звикли до такої кількості формальних правил, що так повно регулюють їхнє повсякденне життя. Очевидно, що більшість суб'єктів у світі міжнародних відносин вважають себе сучасними. Дар формального права все ще надихає їх, але вони дотримуються іншої практики, можливо, менш заспокійливої, але, як компенсація, краще пристосованої до темпу змін, зіткнень маленьких світів, які несе з собою сучасність. Вони наслідують законодавця; вони роблять законодавство своїм покликанням. Законотворчість - це процес, сам по собі дуже формальний, який об'єднує процес створення правил з процесом надання їм офіційного статусу. Поява держав сприяла розвитку практики законотворчості, яка приносить користь насамперед державам, розподіляючи повноваження та розмежовуючи юрисдикції. Державні суб'єкти приймають нові, формальні, загальні та системно пов'язані правила. У цьому процесі вони замінюють старі, часто неформальні, локальні та непослідовні правила, які їм заважають. Вебер вважав, що цей процес залежить від раціоналізаторського духу та бюрократичних можливостей, характерних для сучасних держав. І навпаки, законотворчість розвиває і те, і інше. Водночас знову з'являються герменевтичні тенденції, наприклад, як тлумачення конституції, що нібито керується «первісним наміром засновників». Держави концентрують здатність формалізувати правила через законотворчість, але не монополізують її. Навіть якщо світ держав здається менш сучасним, ніж самі держави, суб'єкти цього маленького світу вправні у законотворчості. Джерела міжнародного права - це формальні правила, які

заміняють законодавчі процедури. Міжнародна кодифікація пов'язує суб'єктів у дедалі більш бюрократизованому процесі з власною невичерпною інерцією. Нарешті, представники держав були залучені до узгоджених зусиль, спрямованих на формулювання загальних принципів у тому, що стало виглядати як повний набір. Пліч-о-пліч ці принципи навряд чи сумісні. Кожен з них формалізує найпотаємніші переконання деяких суб'єктів про те, як слід тлумачити їхній світ і куди він повинен рухатися. Будь-яка серйозна спроба узгодити ці принципи або навіть класифікувати їх за певним принципом упорядкування виявила б глибокі ідеологічні розбіжності між суб'єктами. З точки зору практичної політики, суб'єкти не бачать сенсу в класифікації принципів, оскільки вони занадто добре знають, як і наскільки сильно вони розходяться в принципових питаннях. Однак, як спостерігачі, суб'єкти регулярно класифікують зміст своїх світів. Наука залежить від формалізованої класифікації; філософи займаються класифікацією, щоб докопатися до суті речей, або, в питаннях етики, щоб прокласти свій шлях до універсальних стандартів. Несумісні принципи турбують філософів як ідеалізованих спостерігачів, бо всі вони не можуть бути універсальними. Інших спостерігачів це зовсім не турбує. Для них класифікація відображає структуру речей. Несумісні загальні принципи відображають структуру повсякденної етики. Як зазначалось раніше, суб'єкти виправдовують свою поведінку на підставах, які вказують у трьох різних напрямках. Вони роблять те, що є чесним, добрим або правильним. Отже, має бути можливим розробити класифікаційну схему, яка відображає структуру повсякденної етики і підтверджує, що загальні принципи не можуть бути сумісними.

Запропонуємо таку схему. Етичні проблеми починаються з мовлення. Існує три основні категорії мовленнєвих актів, які вже були визначені. Одні мовленнєві акти роблять твердження про світ. Інші спрямовують слухачів до виконання бажань мовців. Треті зобов'язують мовців до майбутньої поведінки.

Повсякденна етика починається тут. Суб'єкти повинні уникати неправдивих тверджень про світ: зрештою, на кону стоять статус і честь. Суб'єкти повинні уникати шкоди, коли вони видають директиви: зрештою, від цього залежить посада, а також добросовісність. Суб'єкти повинні виконувати обіцянки: інакше ролі руйнуються, і чинити правильно стає неможливо. Надаючи все більш загальні причини для своєї поведінки, суб'єкти прийдуть до загальних принципів, які неможливо узгодити. Іноді говорити правду означає заподіяти шкоду або порушити обіцянку. Навіть ці три загальні принципи мають несумісних близнюків. Замість того, щоб говорити правду, суб'єкти повинні надавати речам якнайкращого вигляду не тому, що правда іноді може завдати шкоди, а тому, що суспільне існування залежить від незліченної кількості фікцій. Замість того, щоб просто уникати шкоди, суб'єкти повинні приносити якомога більше користі, навіть якщо це призводить до випадкової шкоди. Коли обіцянки є путами, суб'єкти повинні розірвати їх, щоб реалізувати себе - свою обіцянку - в повній мірі. Коротше кажучи, мовленнєві акти та пов'язані з ними повсякденні етичні проблеми породжують три незвідні категорії принципів - правила максимально можливої загальності та формальності. Ці категорії є єдино можливими. Разом

вони складають основи повсякденної етики в міжнародних відносинах. Кожна категорія утворює опозицію, що пропонує цілий ряд можливостей у своїх межах. Загальні принципи, що підпадають під ці три категорії, слід вважати фундаментальними.

За підрахунками Дороті Джонс, існує «дев'ять фундаментальних принципів, які є узагальненням роздумів держав про належні дії в міжнародній сфері»: (1) суверенна рівність держав, (2) територіальна цілісність і політична незалежність, (3) самовизначення народів, (4) невтручання, (5) мирне врегулювання спорів, (6) відмова від погрози силою або її застосування, (7) добросовісність, (8) співпраця і (9) повага до прав людини. Два інших принципи є «дискусійними»: це економічна справедливість і захист навколишнього середовища.

Не вистачає, звичайно, вільсонівського принципу прозорості міжнародних відносин, який би підпадав під категорію правдивості. У той час як спостерігачі діють за цим принципом, державні суб'єкти набагато більше стурбовані дотриманням видимості. Дійсно, представники держав живуть конститутивною фікцією суверенної рівності, тим самим перетворюючи держави на головну істину міжнародних відносин. Повага до територіальної цілісності та політичної незалежності здебільшого є питанням підтвердження правди про держави. Відмова від застосування сили мінімізує шкоду, а мирне врегулювання і співпраця слугують загальному благу. Економічна справедливість і захист довкілля максимізують благо, навіть якщо ці принципи передбачають можливість застосування сили проти непокірних суб'єктів. Невтручання - це право на те, щоб нас залишили в спокої. За формою права - це обіцянки, що мають загальне і безособове тлумачення. По суті, вони варіюються від невтручання до самореалізації, як індивідуальної, так і колективної. Добросовісність означає дотримання обіцянок. Самовизначення, як перший крок до самореалізації, передбачає право - якщо це правильно - порушувати раніше дані обіцянки. Як права, надані людям загалом, права людини належать до категорії поведінки, пов'язаної з обіцянками. Часто спостерігачі стверджують, що певний набір прав людини є універсальним стандартом, винятки з якого не можуть бути виправдані. Такі твердження виводять ці права з буденної категорії обіцянок і ставлять їх на іншу основу. У такому розумінні права ніколи не залежать від того, що ми про них говоримо чи робимо. Чи вважають ці твердження переконливими інші суб'єкти - це вже інше питання, можливо, питання філософії, але аж ніяк не питання повсякденної етики. Навпаки, мої твердження про повсякденну етику можуть здатися підтримкою релятивізму. Стандарти повсякденної етики завжди допускають можливість винятків. Формалізація правил обов'язково є політичним актом, а несумісні загальні принципи проголошують конкуруючі ідеології. Те, що ці принципи, тим не менш, співіснують серед багатьох застережень, видає їхнє повсякденне походження. Метафорично кажучи, їхні основи можна знайти на кінчиках наших мов.

8. Міжнародні відносини як сукупність світів: етика, статус і нормативні виклики

Світ міжнародних відносин - це маленьке місце, його нормативні проблеми пов'язані з обставинами повсякденного життя. У будь-якому такому світі причини, які люди зазвичай пропонують для того, що вони роблять, стандарти, за якими вони обирають жити, поділяються на три, зрештою, непримиренні категорії. Люди хочуть думати, що їхня поведінка є почесною, доброю чи правильною.

Ці категорії є основоположними, оскільки відображають незрівнянно різні способи, якими ми використовуємо мову для залучення інших людей до досягнення наших цілей. Контакт віч-на-віч і мовний обмін створюють стандарти, які надають статус, наповнюють змістом честь, викликають гордість і смиренність. У дуже маленьких світах честь стоїть на першому місці. У більших світах на перший план можуть виходити стандарти доброї чи правильної поведінки, але міркування честі ніколи не зникають. Навпаки, у великих світах важливість статусу, честі і гордості може зростати до такої міри, що спостерігачі, які звикли до нормативно зовсім іншого світу, вважають це абсолютно непропорційним. Суспільства, де переважають касти, і культури, які покладаються на сором, є прикладами цього. Маленький світ міжнародних відносин здається великим, як за масштабом, так і за ставками. Якщо цей світ здається особливим випадком, то не лише його розмір є причиною. Наукова конвенція стверджує, що світ держав є світом світів - великим, але нормативно ослабленим світом, члени якого самі є великими і нормативно достатніми світами. Раніше стверджувалось, що суб'єкти малого світу міжнародних відносин – державні суб'єкти - живуть за кодексом, який ставить честь на перше місце. Звідси випливає, що міркування честі неминуче впливають на великі ставки на життя і смерть, які так часто є рушійною силою у відносинах між державами. У багатьох маленьких світах честь є або швидко стає питанням життя і смерті. Можна заперечити, що розмір зовсім не є проблемою. Дійсно, міжнародні відносини - це великий світ, що складається з багатьох малих світів, але не світ держав. Натомість, це світ пов'язаних між собою бюрократій, які одночасно визначають для сучасної держави широкий спектр функцій і виходять за межі держави як інституційної структури. Такий світ являє собою «систему потреб» (вислів Гегеля), що набула глобальних масштабів.

Її відносини з маленьким, пов'язаним честю світом, який ми назвали світом міжнародних відносин, є нерегульованими і схильними до стресів. Глобальна система потреб за визначенням має сильний нормативний елемент. Принаймні, в принципі, система служить загальному благу, оскільки технічно кваліфіковані суб'єкти реагують на конкретні (тобто функціонально визначені) потреби людей, де б вони не знаходилися, коли б вони не потребували допомоги, незалежно від їхньої приналежності до тієї чи іншої організації. Об'єднані спільною етичною орієнтацією, технічні фахівці сприймають свій статус експертів як належне і впорядковують свої маленькі світи, посиляючись на бюрократичні кабінети та функціональні ролі. Тим не менш, ці світи також наповнені щоденними етичними

проблемами для їхніх суб'єктів. Статус завжди має значення; повага - це справа кожного. Як зауважив Ірвін Гоффман, «правила поведінки пронизують усі сфери діяльності, і їх дотримуються в ім'я і на честь майже всього».

Питання для самоконтролю:

1. Що означає поняття «етика честі» в контексті міжнародних відносин?
2. Як стандарти поведінки впливають на повсякденну етику в міжнародних відносинах?
3. Які основні фактори впливають на формування етичних норм у міжнародних відносинах?
4. Як особистісні мотиви впливають на обґрунтування вибору етичної поведінки?
5. Чому філософи прагнуть знайти універсальні етичні стандарти?
6. Яку роль відіграють нормативні стандарти у міжнародних відносинах?
7. Як суб'єктність держави пов'язана з поняттями честі та моралі?
8. Яким чином суверенітет впливає на етику поведінки держав у міжнародних відносинах?
9. Як етичні стандарти формалізуються через мовленнєві акти?
10. Чому міжнародні відносини можна розглядати як «сукупність світів»?
11. Як поняття повсякденної етики співвідноситься із загальними принципами міжнародних відносин?
12. Що таке нормативність у контексті міжнародних відносин?
13. Які основні концептуальні основи міжнародної етики?
14. Як соціальні норми впливають на поведінку державних суб'єктів?
15. Чим відрізняються локальні та універсальні етичні стандарти?
16. Як історичні фактори впливають на формування моральних кодексів суспільства?
17. Чому Гегель відокремлював поняття моралі від етичного життя?
18. Яку роль відіграють мовленнєві акти у встановленні міжнародних норм?
19. Як процес формалізації впливає на розвиток етичних стандартів?
20. Чому принцип універсальної гостинності є важливим для дипломатичних відносин?

Тестові питання до теми:

1. Що є основою етики честі в міжнародних відносинах?

- a. Дотримання встановлених стандартів поведінки
- b. Дотримання особистих інтересів
- c. Ігнорування традиційних норм
- d. Прагнення до політичної вигоди

2. Чому міжнародні відносини можна розглядати як «сукупність світів»?

- a. Через множинність норм і стандартів
- b. Через одноманітність міжнародного середовища
- c. Через відсутність суб'єктів впливу
- d. Через географічне розмаїття

3. Що визначає нормативність у міжнародних відносинах?

- a. Правила, що встановлюють стандарти поведінки
- b. Випадкові рішення політичних лідерів
- c. Відсутність загальноприйнятих норм
- d. Суто правові норми без морального виміру

4. Яка роль суверенітету у міжнародних відносинах?

- a. Визначає суб'єктність держави
- b. Забезпечує абсолютну владу міжнародних організацій
- c. Відмовляється від етичних стандартів
- d. Не впливає на міжнародну політику

5. Що формує основи міжнародної етики?

- a. Норми, правила та моральні стандарти
- b. Випадкові рішення окремих держав
- c. Тільки юридичні документи
- d. Вплив релігійних інституцій

6. Чому обґрунтування вибору важливе для етики?

- a. Воно дозволяє пояснити та захистити прийняті рішення
- b. Воно сприяє хаосу в міжнародних відносинах
- c. Воно не має жодного значення
- d. Воно підриває моральні засади суспільства

7. Які принципи є основою нормативності міжнародних відносин?

- a. Загальні правила та моральні стандарти
- b. Випадкові рішення політичних лідерів
- c. Тільки економічні інтереси держав
- d. Відсутність будь-яких обмежень

8. Що визначає моральну суб'єктність держави?

- a. Її відповідальність перед міжнародною спільнотою
- b. Її економічний потенціал
- c. Відсутність будь-яких зобов'язань
- d. Чисто військові досягнення

9. Що є головною рисою повсякденної етики?

- a. Використання нормативних стандартів у повсякденному житті
- b. Ігнорування етичних норм
- c. Абсолютна свобода без наслідків
- d. Використання лише особистих мотивів

10. Чому мовленнєві акти важливі в міжнародній етиці?

- a. Вони формалізують норми та стандарти
- b. Вони не впливають на міжнародні відносини
- c. Вони не мають нормативного значення
- d. Вони замінюють правові акти

11. Як формуються міжнародні норми?

- a. Через взаємодію держав і соціальних суб'єктів
- b. Через випадкові історичні події
- c. Через тиск окремих політичних груп
- d. Через відсутність будь-яких правил

12. Який фактор відіграє ключову роль у міжнародній етиці?

- a. Дотримання моральних стандартів
- b. Ігнорування загальноприйнятих норм
- c. Виключно економічні вигоди
- d. Відсутність відповідальності

13. Що є основною функцією моральних норм?

- a. Встановлення стандартів поведінки
- b. Збільшення економічного впливу
- c. Виправдання порушень міжнародного права
- d. Підтримка інтересів однієї держави

14. Чому формалізація етичних норм є необхідною?

- a. Вона сприяє їх більш чіткому застосуванню
- b. Вона ускладнює взаємодію між державами
- c. Вона не має жодного значення
- d. Вона є зайвою бюрократичною процедурою

15. Як держава виправдовує свою поведінку в міжнародних відносинах?

- a. Посилаючись на загальноприйняті норми
- b. Виключно через військовий примус
- c. Ігноруючи міжнародні зобов'язання
- d. Відмовляючись від будь-яких пояснень

16. Чому етичні стандарти завжди є нормативними?

- a. Вони встановлюють обов'язкові рамки поведінки
- b. Вони є лише рекомендаційними
- c. Вони не мають практичного значення
- d. Вони залежать лише від особистих переконань

17. Яка основна функція міжнародного права у сфері етики?

- a. Закріплення етичних норм у правових актах
- b. Повне ігнорування моральних стандартів
- c. Створення хаосу в міжнародних відносинах
- d. Встановлення виключно економічних правил

18. Чому принцип честі важливий у міжнародних відносинах?

- a. Він визначає моральну відповідальність держав
- b. Він застарів і не має значення
- c. Він використовується лише у військових конфліктах
- d. Він не має юридичної сили

19. Як повсякденна етика впливає на міжнародні відносини?

- a. Вона визначає щоденні рішення держав
- b. Вона є несуттєвим аспектом дипломатії
- c. Вона застосовується тільки в бізнесі
- d. Вона не має жодного впливу

20. Чому етичні дилеми часто виникають у міжнародних відносинах?

- a. Через конфлікт між різними стандартами поведінки
- b. Через абсолютну однозначність норм
- c. Через відсутність будь-яких моральних викликів
- d. Через небажання держав співпрацювати

21. Яку роль відіграють державні службовці в міжнародній етиці?

- a. Вони забезпечують дотримання норм
- b. Вони не впливають на процеси
- c. Вони приймають рішення без врахування стандартів
- d. Вони діють виключно в особистих інтересах

22. Чому міжнародні угоди мають етичний вимір?

- a. Вони ґрунтуються на взаємній довірі
- b. Вони є виключно юридичними документами
- c. Вони не містять моральних зобов'язань
- d. Вони створюються без участі держав

23. Як політичні лідери виправдовують свої рішення?

- a. Посилаючись на загальноприйняті норми
- b. Виключно через силу
- c. Ігноруючи міжнародні стандарти
- d. Уникаючи будь-яких пояснень

24. Чому мовленнєві акти важливі в дипломатії?

- a. Вони формують офіційні позиції держав
- b. Вони не мають практичного значення
- c. Вони замінюють юридичні угоди
- d. Вони є лише риторичними вправами

25. Що є основною складовою повсякденної етики?

- a. Використання моральних стандартів у повсякденному житті
- b. Відмова від будь-яких норм
- c. Виключно особистий інтерес
- d. Ігнорування соціальних очікувань

ТЕМА 6. ЕТИКА ДИПЛОМАТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ

1. Місце та значення етичної поведінки в дипломатичних переговорах

2. Етика через призму дипломатичних переговорів

3. Класифікація та оцінка доречності етично неоднозначних тактик ведення переговорів (ЕНТВП)

4. Ефективність етично неоднозначних тактик ведення переговорів: загальні підсумки

1. Місце та значення етичної поведінки в дипломатичних переговорах

На міжнародній переговорній арені діють різні типи акторів: міжнародні організації, транснаціональні корпорації, неурядові організації, групи людей та окремі особи.

Проте, національна держава залишається найбільш значущим актором. Міжнародні переговори характеризуються міждержавними відносинами і є процесом досягнення домовленостей, таких як офіційні та неофіційні дипломатичні комунікації, зустрічі на рівні міністрів, зустрічі в міжнародних організаціях та саміти.

Однак, навіть якщо формально учасниками переговорів є держави або уряди, в кінцевому підсумку, вони повинні бути представлені окремими особами.

Різні люди по-різному сприймають процес прийняття рішень. Саме тому багато міжнародних переговорів часто закінчуються невдачею.

Однією з причин, яка може завести переговори в глухий кут або навіть призвести до їх зриву, є розбіжності в очікуваннях щодо того, якою має бути належна поведінка на переговорах.

Тактика обману або будь-який інший варіант неправди є загальнодоступною для учасників переговорів і сприймається як більш-менш прийнятна залежно від того, кого про це запитують.

Деякі вчені вказують на те, що очікування обману є звичним явищем у переговорах, тоді як інші відкидають використання будь-якої форми нечесності в переговорах. Таким чином, важливо, щоб учасники міжнародних переговорів розуміли, що є прийнятною, а що - непринятною тактикою.

Знання того, що вважається етичною або неетичною поведінкою, може допомогти учасникам переговорів краще зрозуміти іншу сторону і керувати своїми емоційними реакціями під час процесу прийняття рішень.

У цій лекції досліджується, як дипломати розглядають етичність деяких переговорних гамбітів, які можуть бути розцінені як обманні в контексті міжнародних переговорів. Ця лекція поглиблює розуміння етичності прийняття рішень у переговорах, зосереджуючи увагу на поглядах політологів і дипломатів.

Цілі, запропоновані в цій лекції, є наступними:

1) визначити тактику і поведінку як етично прийнятні або неприйнятні в контексті дипломатичних переговорів;

2) дослідити, якою мірою дипломати розрізняють когнітивну тактику обману та емоційну тактику обману;

3) оцінити зв'язок між їхніми уявленнями про доречність та ефективність *етично неоднозначних тактик ведення переговорів* (ЕНТВП).

2. Етика через призму дипломатичних переговорів

Дипломатія є одним із мирних інструментів, що використовуються державами для реалізації зовнішньої політики та відстоювання національних інтересів на міжнародному рівні. Вона включає в себе широкий спектр видів діяльності, серед яких переговори є найважливішою частиною дипломатичної діяльності.

Дипломатія використовується насамперед для досягнення домовленостей, компромісів і врегулювання конфліктів, коли цілі урядів суперечать один одному.

Це визначення дуже схоже на визначення переговорів - процес потенційно опортуністичної взаємодії, за допомогою якого дві або більше сторін, що перебувають у певному конфлікті, прагнуть досягти кращого результату за допомогою спільних дій, ніж вони могли б досягти в іншому випадку, - в тому сенсі, що вони обидва зосереджуються на необхідності узгодження розбіжних інтересів.

По суті, дипломатія - це торг. Тому, хоча дипломати, ведучи переговори, прагнуть досягти цілей, визначених їхнім урядом, вони можуть зіткнутися з деякими етичними дилемами.

Як і у випадку з будь-якими іншими людьми, які беруть участь у переговорах, етичні питання завжди присутні і можуть впливати на те, як вони поведуться і реагують на переговорах.

Питання етики в міжнародних відносинах, а саме зв'язок етичних і моральних елементів із зовнішньою політикою і «національними інтересами», часто перебуває в центрі дискусій серед науковців і практиків.

Дебати про права людини, глобальну справедливість, теорію справедливої війни, суверенітет чи невтручання - всі вони містять етичні аспекти.

Але конкретні дослідження з етики дипломатичних переговорів з'явилися зовсім недавно і їх небагато.

У широкому сенсі етика пов'язана з дотриманням певної кількості правил і принципів, які визначають адекватний і прийнятний спосіб поведінки.

На міжнародній арені етика стосується поведінки держав, а етичні стандарти впливають з декількох особливостей, таких як міжнародні норми і стандарти, або соціокультурні, політичні, релігійні та історичні норми всередині держави, а також з індивідуальної свідомості.

Оскільки держави часто представляють їхні дипломати, їхня поведінка є вирішальним елементом міжнародної етики.

Хоча дехто стверджує, що неможливо або навіть небажано шукати застосування етики в міжнародних відносинах, особи, які приймають рішення і реалізують політику, такі як дипломати, є рольовими гравцями і часто, явно чи неявно, стикаються з необхідністю вибору між власною совістю і реалізацією встановлених цілей та передбачуваними національними інтересами, які ці цілі включають в себе.

Політичні рішення можуть бути міцно вкорінені в етиці, уникаючи при цьому небезпек моралізму і абсолютизму, з одного боку, і порожнього релятивізму - з іншого.

Прикладом того, як поведінка дипломатичних агентів може впливати на наше повсякденне життя, є вплив переговорів, розроблених в рамках Європейського Союзу, які зазвичай проводяться в Раді постійних представників (COREPER) послами та дипломатичним персоналом кожної країни-члена.

Різні учасники переговорів схильні по-різному визначати етику. Деякі вчені вважають, що існує два основних підходи до етики - один, який розглядає переговори «як змагальний вид спорту або гру, що супроводжується нормами поведінки, відмінними від норм повсякденної людської взаємодії, та інший, більш ідеалістичний, згідно з яким у переговорах слід дотримуватися тих самих принципів чесності, що й в інших міжособистісних відносинах, - плюс третій, прагматичний і змішаний підхід, який визнає, що обман є невід'ємною частиною переговорного процесу, але що його слід застосовувати обережно, в кожному конкретному випадку».

З іншого боку, деякі дослідники пропонують **чотири підходи** до того, що може або не може бути етичною поведінкою.

Етичні судження можуть бути результатом міркувань про етику кінцевого результату (принципи утилітаризму), етику правил (принципи утилітаризму правил), етику суспільного договору (принципи суспільно прийнятної поведінки, заснованої на цінностях громади) або персоналістичну етику (визначення того, що є правильним, шляхом звернення до власної совісті).

Під час переговорів стимули для переходу на територію етично неоднозначної поведінки залежать від особливостей переговорної ситуації та відмінностей у мотивації сторін. Тим не менш, важливо зазначити, що певна форма обману є частою і невід'ємною частиною переговорного процесу. У дослідженнях, проведених за участю досвідчених переговорників, більше третини вдавалася до активного та пасивного введення в оману протягом лише однієї зустрічі.

3.Класифікація та оцінка доречності етично неоднозначних тактик ведення переговорів (ЕНТВП)

Основна мета цієї лекції - зрозуміти, як дипломати оцінюють етично неоднозначні тактики ведення переговорів з точки зору їх прийнятності та ефективності.

Вимірювання індивідуального ставлення до ЕНТВП є потенційно корисним для виявлення міжгрупових відмінностей з метою прогнозування ймовірності використання такої тактики в переговорній ситуації. Левіцкі та Робінсон (1998) розробили міру ставлення до таких тактик - **шкалу самооцінки невідповідних стратегій** (ШСНС). Шкала ШСНС відображає судження про доречність п'яти категорій тактик: 1) блеф, 2) неналежний збір інформації, 3) атака на мережу опонента, 4) спотворення інформації, 5) традиційний конкурентний торг.

Використовуючи шкалу ШСНС, було проведено кілька досліджень, щоб зрозуміти, які фактори можуть формувати схильність переговорників до використання неетичних тактик.

Результати свідчать про те, що демографічні та особистісні характеристики респондентів впливають на те, як вони сприймають прийнятність такої тактики. Інші дослідження також виявили, що оцінка прийнятності ЕНТВП варіюється залежно від професійної групи, культури та ситуації.

Нещодавно дослідник Баррі запропонував ще одну категорію до шкали ШСНС - емоційне маніпулювання.

Насправді, це не лише маніпуляція інформацією під час переговорів, яка може включати обман.

Маніпуляція емоційним станом також може тягнути за собою певний ступінь нечесності.

Існують емпіричні докази того, що емоційний обман важче виявити, ніж фактичний, що збільшує спокусу ефективно застосовувати таку тактику.

Більше того, деякі автори вказують на те, що управління емоціями є більш притаманною і нормативною поведінкою в міжособистісних відносинах, ніж будь-яка інша форма обману.

Результати роботи Баррі свідчать про те, що тактика емоційного маніпулювання є більш етично прийнятною, ніж тактика когнітивного маніпулювання інформацією.

Незважаючи на кілька досліджень, проведених з використанням шкали ШСНС, деякі автори висловлювали певні сумніви щодо придатності шкали ШСНС для визначення типології ЕНТВП.

Вони стверджували, що категорії не є концептуально відмінними, і що шкала ШСНС не забезпечує адекватності змісту сфери ЕНТВП. Наприклад, шкала ШСНС не включає такі тактики, як упущення або відволікання уваги, поведінку, яку можна вважати обманною в ситуації переговорів. Ці проблеми призвели до розробки альтернативного переліку ЕНТВП, який включає типи тактик, відсутніх у шкалі ШСНС. Цей новий перелік складається з 45 пунктів, які зараз проходять тестування і валідацію, і є першим кроком у розробці альтернативної шкали для вимірювання етично неоднозначних тактик.

Результати показують, що деякі форми неправди вважаються етично прийнятними серед дипломатів.

Тактики, які приховують те, що відбувається в голові учасника переговорів (наприклад, перебільшення або приховування цінності чогось), вважаються прийнятними і знаходяться в рамках правил ведення переговорів.

Тактика придушення емоцій, збереження pokerного обличчя, навіть якщо учасник переговорів перебуває у стресовому стані або роздратований, також вважається цілком прийнятною.

Маніпулювання позитивними емоціями - інша група тактик, які дипломати вважають етично прийнятними.

З іншого боку, в той час як деякі тактики повністю відкидаються, наприклад, введення в оману, блеф і атака на мережу опонента, інші приймаються одними і відкидаються іншими.

Серед них - тактика замовчування (приховування фактів або їх часткове розкриття), відволікання уваги (уникнення запитань або спрямування уваги опонента на другорядні аспекти) та маніпулювання негативними емоціями.

З точки зору сприйнятої ефективності, найефективнішим ЕНТВП є повне придушення емоцій, а найменш ефективними - атака на мережу опонента, введення в оману та блеф.

Традиційні конкурентні тактики, як тактики емоційного маніпулювання, видаються досить ефективними серед дипломатів.

Тактики, пов'язані зі збором, передачею та обміном інформацією, розділили думки дипломатів: одні вважають їх помірно ефективними, а інші - помірно неефективними.

Щоб з'ясувати, чи існують відмінності у сприйнятті дипломатами когнітивних та емоційних форм обману, було проведено серію двовимірних порівнянь.

Середній та порівняльний тести між маніпуляцією позитивними емоціями (наприклад, симпатією чи ентузіазмом) та тактиками когнітивної маніпуляції показують, що дипломати вважають стратегічне вираження позитивних почуттів більш прийнятною поведінкою, аніж інші форми обману.

Виняток становлять тактики конкурентного торгу. При порівнянні тактик негативного маніпулювання з тактиками когнітивного маніпулювання отримано інші результати.

Дипломати демонструють більш позитивне ставлення до деяких тактик когнітивного обману (традиційні конкурентні тактики, замовчування та відволікання), ніж до негативної маніпуляції емоціями.

Однак статистично значущі відмінності були виявлені між негативним вираженням почуттів і деякими тактиками маніпулювання інформацією (а саме, введення в оману, блефування і атака на мережу опонента).

Що стосується порівняння ефективності таких тактик у контексті дипломатичних переговорів, то результати дуже схожі на ті, що були отримані в рейтингах адекватності.

Тактика маніпулювання позитивними почуттями вважається більш ефективною, ніж когнітивний обман.

Водночас, традиційні конкурентні тактики та бездіяльність оцінюються респондентами як такі ж ефективні, як і маніпуляція позитивними емоціями.

Тактики негативного вираження емоцій вважаються більш ефективними, ніж деякі тактики маніпулювання інформацією (введення в оману, блеф та атака на мережу опонента), але не було виявлено відмінностей у порівнянні з такими тактиками, як традиційний конкурентний торг, неналежний збір інформації, замовчування або відволікання уваги.

Третя мета полягала у вивченні взаємозв'язку між сприйняттям доречності та ефективності таких тактик у контексті дипломатичної діяльності. Для перевірки цих взаємозв'язків були проведені попарні порівняння між середніми оцінками доречності та ефективності.

Значущі відмінності були виявлені лише щодо спотворення фактів, атаки на мережу опонента, блефу та неналежного збору інформації.

Всі ці тактики були визнані етично неприйнятними, проте дипломати визнають, що в дипломатичних переговорах вони можуть бути більш ефективними, ніж доречними.

4.Ефективність етично неоднозначних тактик ведення переговорів: загальні підсумки

Викладене в цій лекції, сприяє розгляду етики переговорів чотирма основними способами.

По-перше, це лекція аналізує ставлення дипломатів до етично неоднозначних тактик ведення переговорів.

По-друге, результати показують відмінності в тому, як ці особи оцінюють прийнятність та ефективність тактик когнітивного та емоційного маніпулювання.

По-третє, викладене свідчать про те, що існують відмінності у сприйнятті ефективності та доречності деяких ЕНТВП.

Ця лекція є кроком до розгляду альтернативних заходів щодо **етично неоднозначних тактик ведення переговорів**, включаючи тактику емоційного обману та інші форми когнітивного обману, такі як замовчування або часткове розкриття інформації та відволікання уваги.

В епоху глобалізації, коли знеособленість часто здається одним з головних її наслідків, важливо пам'ятати, що зовнішня політика і дипломатія є результатом поведінки окремих людей.

Людський фактор має вирішальне значення в дипломатичній діяльності, а переговори є життєво важливим процесом для забезпечення врегулювання конфліктів, які часто виникають між державами та між їхніми представниками. Оскільки ці міжнародні суперечки часто виникають через різну інтерпретацію того, що слід робити, дотримання певної кількості норм і процедур також повинно бути на порядку денному тих, хто іноді очолює ці переговорні процеси.

Як показала ця лекція, дипломати чутливі до етичних питань, але не завжди однаково.

Здається, що «правила гри» приймають деякі пасивні форми нечесності («брехня бездіяльності»), але не вітають деякі маніпуляції з фактами, а саме більш активні тактики, такі як спотворення фактів, неправдиві обіцянки або погрози.

Щодо порівняння когнітивних та емоційних форм обману, то існують неоднозначні думки. Роль емоцій у переговорах або ігнорувалася, або розглядалася як виключно деструктивна сила, що порушує раціональний процес, і було дуже мало досліджень, які вивчали афективні процеси в переговорах. Однак переговори зазвичай відбуваються в умовах конфлікту, а конфлікт не може бути вільним від емоцій і тривоги.

Останнім часом дослідження в цій галузі значно розширилися і вийшли за рамки ранніх когнітивно-орієнтованих підходів.

Науковці приділяють більше уваги емоційним компонентам, визнаючи їх додатковим елементом пізнання в переговорному процесі.

Були знайдені докази того, що учасники більш прихильно ставляться до використання тактик емоційного управління порівняно з когнітивними формами

обману, а також повідомлялось про вищий рівень самоефективності при застосуванні тактик управління емоціями.

Дипломати вважають, що контроль емоцій і вираження позитивних почуттів є прийнятними та ефективними, однак вони не поділяють такої ж думки щодо вираження негативних емоцій. Вони вважають їх менш прийнятними і менш ефективними, ніж деякі тактики когнітивного маніпулювання інформацією.

Що стосується порівняння між доречністю та ефективністю ЕНТВП, то результати свідчать про те, що деякі тактики вважаються більш ефективними, ніж етично доречними.

Можливо, тому, що деякі з цих тактик можуть зрештою розглядатися як форма пропаганди - цілеспрямовані спроби урядів через своїх дипломатів і пропагандистів впливати на ставлення і поведінку іноземного населення та їхніх урядів, особливо такі види поведінки, як маніпулювання і збір інформації, спотворення фактів, брехня, неправдиві обіцянки і погрози.

Пропагандистська діяльність - це діяльність, яка більше переймається ефективністю своїх результатів, ніж пошуком певної «істини» чи дотриманням якихось конкретних стандартів. Можливо, саме тому дипломати визнають деякі тактики етично неприйнятними, але певною мірою ефективними в дипломатичному контексті.

Результати показують, що деякі форми обману дипломати вважають чесними та етично прийнятними, тоді як інші повністю відкидають і не схвалюють у дипломатичних переговорах. Оскільки більша чесність у дипломатії вважається ознакою зрілості дипломатичної системи, очікується, що ця лекція є внеском у позитивну еволюцію людини та її форм організації і управління.

Питання для самоконтролю:

1. Яке місце та значення має етична поведінка в дипломатичних переговорах?
2. Які основні актори беруть участь у міжнародних переговорах?
3. Чому розбіжності в очікуваннях щодо поведінки на переговорах можуть призвести до їхнього зриву?
4. Як різні вчені ставляться до використання обману в переговорах?
5. Чому знання етичних норм є важливим для учасників міжнародних переговорів?
6. Як етичні дилеми впливають на поведінку дипломатів під час переговорів?
7. Які основні елементи визначають етичні стандарти на міжнародній арені?
8. Які два основні підходи до етики переговорів виділяють вчені?
9. Які чотири підходи до етичних суджень пропонують дослідники?
10. Що таке етично неоднозначні тактики ведення переговорів (ЕНТВП)?
11. Які п'ять категорій тактик включає шкала самооцінки невідповідних стратегій (ШСНС)?
12. Як демографічні та культурні фактори впливають на сприйняття етичності переговорів?
13. Чим когнітивний обман відрізняється від емоційного маніпулювання?

14. Які тактики емоційного маніпулювання є найбільш прийнятними серед дипломатів?
15. Чому тактика придушення емоцій вважається ефективною в переговорах?
16. Які тактики дипломати вважають найбільш і найменш етично прийнятними?
17. Які відмінності у сприйнятті когнітивного та емоційного обману під час переговорів?
18. Чому дипломатія тісно пов'язана з етикою у міжнародних відносинах?
19. Чому дипломатична чесність вважається ознакою зрілості дипломатичної системи?
20. Як сучасні дослідження розширюють розуміння етики в дипломатичних переговорах?

Тестові питання до теми:

1. Який основний актор міжнародних переговорів?

- a. Національна держава
- b. Неурядові організації
- c. Транснаціональні корпорації
- d. Групи людей

2. Яка головна мета дипломатичних переговорів?

- a. Досягнення домовленостей
- b. Встановлення домінування однієї сторони
- c. Поширення впливу міжнародних організацій
- d. Зміцнення внутрішньої політики держави

3. Що є однією з причин зриву міжнародних переговорів?

- a. Розбіжності в очікуваннях щодо етичної поведінки
- b. Наявність дипломатичних посередників
- c. Відсутність попередньої підготовки
- d. Використання офіційної дипломатичної мови

4. Яке ставлення до обману в переговорах у різних науковців?

- a. Думки розділилися: деякі вважають його нормальним, інші – неприпустимим
- b. Всі одностайно засуджують будь-яку форму обману
- c. Обман дозволений лише у внутрішньополітичних переговорах
- d. Обман можливий лише між державами, але не між корпораціями

5. Чому знання етичних норм важливе для учасників переговорів?

- a. Допомогає краще розуміти іншу сторону
- b. Забезпечує перевагу в переговорах
- c. Дозволяє уникнути підписання угод
- d. Виключає необхідність компромісів

6. Яка ключова характеристика дипломатії?

- a. Вона є мирним інструментом міжнародної політики
- b. Вона завжди ведеться в публічному форматі
- c. Вона передбачає економічний тиск
- d. Вона виключає можливість компромісу

7. Яке визначення переговорів є найточнішим?

- a. Процес узгодження розбіжних інтересів
- b. Обговорення між сторонами без конкретної мети
- c. Пошук шляхів домінування однієї сторони
- d. Спосіб тиску на опонента

8. У чому полягає головна етична дилема дипломатів?

- a. Баланс між власною совістю та національними інтересами
- b. Вибір між компромісом і конфліктом
- c. Прийняття рішень без консультацій
- d. Визначення правильного моменту для переговорів

9. Які фактори формують етичні стандарти міжнародних переговорів?

- a. Міжнародні норми, культура, історія, особисті переконання
- b. Лише особисті переконання дипломатів
- c. Вплив провідних держав
- d. Політична ідеологія правлячої партії

10. Які два основні підходи до етики переговорів виділяють дослідники?

- a. Змагальний та ідеалістичний
- b. Консервативний та ліберальний
- c. Агресивний та пасивний
- d. Формальний та неформальний

11. Які чотири підходи до етичних суджень існують?

- a. Етика результату, етика правил, етика суспільного договору, персоналістична етика
- b. Етика наслідків, етика держави, етика релігії, етика конфлікту
- c. Етика компромісу, етика впливу, етика суб'єктивізму, етика дипломатії
- d. Етика переговорів, етика влади, етика впливу, етика миру

12. Що таке етично неоднозначні тактики ведення переговорів (ЕНТВП)?

- a. Тактики, що мають спірну етичну оцінку
- b. Методи маніпулювання громадською думкою
- c. Застосування військової сили у переговорах
- d. Використання дипломатичних привілеїв для власних інтересів

13. Які тактики включає шкала самооцінки невідповідних стратегій (ШСНС)?

- a. Блеф, неналежний збір інформації, атака на мережу опонента, спотворення інформації, конкурентний торг
- b. Політичний тиск, фінансовий тиск, обман, шантаж, залякування
- c. Відмова від переговорів, приховування інформації, залякування, відволікання уваги, тиск на третю сторону
- d. Домовленості за зачиненими дверима, відкритий діалог, компроміс, маніпуляція, зміна теми

14. Які фактори впливають на сприйняття етичності переговорів?

- a. Демографічні характеристики, культура, професійна група, ситуація
- b. Лише професійна група та освіта
- c. Лише політична система держави
- d. Лише рівень економічного розвитку країни

15. Яка тактика маніпулювання найважче виявляється?

- a. Емоційний обман
- b. Блеф
- c. Спотворення інформації
- d. Неналежний збір даних

16. Яка тактика маніпуляції вважається найбільш прийнятною серед дипломатів?

- a. Стимування емоцій
- b. Введення в оману
- c. Блеф
- d. Атака на мережу опонента

17. Які тактики найбільш відкидаються дипломатами?

- a. Блеф, введення в оману, атака на мережу опонента
- b. Стимування емоцій, приховування інформації, зміна теми
- c. Збір інформації, відкритий діалог, компроміс
- d. Маніпуляція позитивними емоціями, традиційний торг, відволікання уваги

18. Яка тактика сприймається як найефективніша?

- a. Придушення емоцій
- b. Атака на мережу опонента
- c. Блеф
- d. Введення в оману

19. Яка форма обману найбільш прийнятна для дипломатів?

- a. Маніпулювання позитивними емоціями
- b. Введення в оману
- c. Неналежний збір інформації
- d. Атака на мережу опонента

20. Чому дипломатія має етичний вимір?

- a. Дипломати є представниками держави і несуть відповідальність за свою поведінку
- b. Дипломатія базується лише на військовій силі
- c. Дипломати не мають особистої відповідальності
- d. Етичність у переговорах не відіграє жодної ролі

21. Які дві форми обману порівнювались при дослідженні переговорів?

- a. Когнітивний та емоційний обман
- b. Агресивний та пасивний обман
- c. Політичний та економічний обман
- d. Тактичний та стратегічний обман

22. Як сприймається маніпулювання позитивними емоціями?

- a. Як більш прийнятне порівняно з когнітивним обманом
- b. Як менш прийнятне, ніж обман фактами
- c. Як рівнозначне обману
- d. Як неприйнятне у будь-якому випадку

23. Чому дипломатична чесність важлива?

- a. Вона є ознакою зрілості дипломатичної системи
- b. Вона дає можливість обманювати без наслідків
- c. Вона допомагає контролювати інші країни
- d. Вона є інструментом маніпуляції

24. Які тактики дипломати вважають менш прийнятними, ніж когнітивний обман?

- a. Маніпуляція негативними емоціями
- b. Стимування емоцій
- c. Традиційний конкурентний торг
- d. Маніпуляція позитивними емоціями

25. Чому деякі тактики вважаються більш ефективними, ніж етично прийнятними?

- a. Вони можуть розглядатися як форма пропаганди
- b. Вони допомагають уникати компромісів
- c. Вони завжди забезпечують перемогу в переговорах
- d. Вони є обов'язковими в дипломатичних відносинах

ТЕМА 7. ДИПЛОМАТИЧНА ЕТИКА

1. Моральні дилеми дипломатії: етика, влада та відповідальність

2. Еволюція дипломатичної етики

3. Дипломатична етика на практиці

1. Моральні дилеми дипломатії: етика, влада та відповідальність

Що дипломат має робити, коли опиняється в епіцентрі аморальної дилеми? Яких нормативних приписів він має дотримуватися в морально неоднозначних ситуаціях? За яких умов дипломат може порушити правила і переслідувати моральні цілі? Чи повинен дипломат, наприклад, служити лояльним заступником голови держави, незважаючи на накази, які від нього вимагають, або він повинен бути готовий ризикнути своєю роботою, прихильністю керівника держави і, можливо, своїм життям, коли він вважає, що доручена місія є несправедливою? Аналогічно, чи повинен дипломат представляти лише інтереси свого уряду, чи він також повинен враховувати вплив, який представництво цих інтересів може мати на міжнародну або регіональну стабільність. Не менш важливо, щоб дипломат не дозволяв міркуванням прагматичної доцільності впливати на свою моральну позицію, або, як одного разу зауважив Едмунд Берк, «державний діяч, який ніколи не втрачає принципів, керується обставинами; і, судячи всупереч вимогам моменту, він може назавжди зруйнувати свою країну».

Іншими словами, з якими нормативними викликами стикаються дипломати у своїй повсякденній роботі, як вони з ними справляються, і в якій мірі вони здатні формувати або долати етичні обмеження своєї професії? На відміну від більш систематичного дослідження конститутивної ролі моральних принципів у міжнародних відносинах, питання дипломатичної етики досить мало обговорюється в науковій літературі. У небагатьох помітних дослідженнях, які торкалися цієї теми, робилися спроби вивчити простір сумісності між етикою і дипломатією, розкрити міжнародно-правові обмеження дипломатії або обговорити нормативні підвалини дипломатичної поведінки в сучасних міжнародних відносинах.

Ми маємо на меті у цій лекції окреслити прикладну концептуальну основу для розуміння етичних імперативів і викликів дипломатичної практики. Таким чином, ми прагнемо просунути дискусію про дипломатичну етику від більш загальних припущень щодо етичного дискурсу в дипломатії до більш конкретних висновків про те, як моральні принципи конкретно інформують, регулюють або обмежують дипломатичну практику.

Дипломатія та етика завжди перебували у суперечливих відносинах, насамперед через конкуруючі моральні обмеження та обов'язки, якими дипломатам доводиться жонглювати у своїй роботі.

З одного боку, здатність дипломата здійснювати моральні дії обмежена самою природою дипломатичної діяльності. Дипломати не представляють себе, але завжди діють від імені колективного органу (насамперед, держави, а також регіональних організацій або міжнародних інституцій). Таким чином,

дипломатичне представництво є результатом умовної передачі прерогатив від легітимної влади дипломату. Саме таке делегування повноважень дозволяє дипломатам виконувати свої традиційні функції представництва, збору інформації та ведення переговорів.

З іншого боку, дипломатія пов'язує людей з владою, хоча й у парадоксальний спосіб: дипломати здебільшого живуть і працюють у безпосередній близькості до влади, але рідко здійснюють владу безпосередньо. Однак, як нагадує Д.Дідро, влада завжди має межі: вона «передбачає умови, які роблять її здійснення легітимним, корисним для суспільства, вигідним для республіки, фіксуючи і стримуючи її в певних межах». Таким чином, хоча обмеженість дипломатичних повноважень частково захищає дипломатів від етичного контролю, здійснення ними владних повноважень, навіть у непрямий спосіб, з необхідністю ставить їх перед міркуваннями моральної підзвітності. Внутрішнє протиріччя між владою і повноваженнями значною мірою визначає умови дебатів з дипломатичної етики: якою мірою дипломати несуть моральну відповідальність за свої дії, враховуючи обмеженість їхніх повноважень, і на яких принципових засадах слід проводити моральну експертизу дипломатичної поведінки, враховуючи підпорядковану манеру, в якій дипломати здійснюють владні повноваження? У цій лекції стверджується, що відповідь на перше питання ґрунтується на принципі лояльності, в той час як на друге питання найбільш плідно можна відповісти з контекстуальної точки зору. Зокрема, те, як лояльність розуміється в конкретних обставинах дипломатичної діяльності, визначає обсяг дипломатичних повноважень та етичні межі дипломатичного використання влади. Ми спробуємо розвинути цей аргумент у два кроки. Спочатку зробимо огляд еволюції концепції дипломатичної етики під трьома різними кутами зору: вірність правителю, вірність державі та вірність народу. Потім через фронетичний метод здійснимо етичний аналіз та пояснимо його додаткову цінність для розуміння того, як дипломати вирішують етичні проблеми як професіонали і як нормативно оцінювати їх дії. Ключовими моментами тут є: чи можуть дипломати нести моральну відповідальність за свої дії і за яких умов; чи є дипломати легітимними суб'єктами морального аналізу, оскільки, незважаючи на обмежену свободу дій, вони здійснюють владу, виконуючи функції представництва, збору інформації та ведення переговорів.

2.Еволюція дипломатичної етики

Лояльність означає зобов'язання, що випливає з особистого відчуття історичного зв'язку з визначальним набором сімейних, інституційних і національних відносин. Як принцип соціальної поведінки, лояльність виходить за рамки дружби, вдячності чи поваги і включає добровільну, практичну і всебічну відданість людини справі. Вона також пов'язана з критичним небажанням поспішно змінювати свої асоціації, коли вони не виправдовують початкових очікувань, і з готовністю нести витрати, пов'язані з наполегливістю. Водночас лояльність слід відрізнити від сліпого послуху і негідної прихильності до хибної справи (наприклад, екстремістської ідеології), хоча на практиці цю межу не

завжди легко провести. Межа між лояльністю і пороком часто тонка, оскільки обидва ці поняття ґрунтуються на різному ступені відчуження.

Лояльність до своєї країни може іноді мутувати, наприклад, у крайні форми націоналізму, в яких виключення набуває форм нетерпимості та несправедливості. Проливаючи світло на те, як дипломатична діяльність і здійснення влади історично формували один одного, принцип лояльності пропонує унікальний концептуальний інструмент для розуміння еволюції дипломатичної етики. Ми розглядаємо це з трьох різних точок зору: дипломатичний обов'язок як вірність правителю (керівнику держави), як вірність державі та як вірність народу.

Для багатьох класичних теоретиків обсяг дипломатичної діяльності в ранньомодерний період визначався ступенем лояльності дипломатичного представника до правителя країни.

У своєму знаменитому трактаті про дипломатичну практику «Посол та його функції» Абрахам Вікофор, наприклад, зазначав, що посол - це не що інше, як державний службовець, відправлений суверенним правителем до якогось іноземного володаря або держави, щоб представляти там його особу на підставі повноважень, довіреності або якогось доручення, яке повідомляє про його особу. У тому ж дусі Еммеріх де Ваттель наполягав на тому, що державний міністр представляє особу, якій належать права, про які він повинен піклуватися, підтримувати і забезпечувати їх дотримання, але він застерігав від того, щоб міністр розглядався як такий, що представляє гідність свого суверена. Таке розуміння дипломата як лояльного міністра правителя набувало різних форм у середньовічний період. Наприклад, нунцій часто виконував роль «живого листа», передаючи послання правителя «у спосіб, максимально наближений до особистого спілкування». На противагу цьому, вікарії мали можливість стояти на місці Папи і виконувати офіційні дії від його імені. Те, що правитель був головним об'єктом дипломатичної лояльності, мало важливе етичне значення для того, як середньовічні дипломати виконували свої функції. Це поширювало ауру морального захисту на дипломатів, усуваючи міркування особистої честі з того, як вони виконували свою місію на службі у князя. Дипломати не повинні були соромитися, якщо правитель закликав їх до брехні або якщо вони були залучені до нечесних дій за його наказом.

Прикметно, що межа між лояльністю і пороком захищалася аристократичним кодексом честі, який панував серед дипломатів того часу, а також професійними міркуваннями. Абрахам Вікофор, який фактично двічі був ув'язнений за шпигунство під час роботи дипломатом, погоджувався з тим, що «посол повинен прагнути до слави і вигоди свого господаря за будь-яких обставин», і в цьому сенсі він може приховувати і применшувати свої втрати. Водночас він наполягав на тому, що дипломат «не може підробляти або вигадувати фальшиві речі, не зганьбивши свого характеру». Ніколо Макіавеллі погоджувався з Вікофором щодо необхідності іноді «приховувати факти за допомогою слів», але він також наполягав на тому, що дипломати повинні бути дуже обережними, щоб не заробити репутацію «підлих і розбещених», оскільки це може мати негативні наслідки для їхньої здатності виконувати свої функції.

Трансформація міжнародної системи від династичного до територіально-суверенного принципу внутрішньої легітимності після Вестфальського миру змістила об'єкт дипломатичної лояльності з правителя на державу. Ідеологічно цей крок став можливим завдяки доктрині *raison d'état* (національних інтересів), яка була інтелектуально підготовлена роздумами Н.Макіавеллі про державність, але отримала цілісну структуру як керівний принцип зовнішньої політики завдяки кардиналу Рішельє.

Важливість нової доктрини дипломатичних відносин важко переоцінити. Ідея про те, що національні інтереси повинні бути єдиною метою правителя і не надавати перевагу будь-якій приватній вигоді, незабаром стала фундаментальним принципом національної поведінки, першим законом руху держави.

Важливою частиною пояснення успіху цієї доктрини було те, що вона запропонувала державам спосіб встановлення і підтримання міжнародного порядку, незважаючи на етичні міркування. Важливою була вже не релігійна орієнтація правителів, а виживання держави через накопичення і раціональне використання влади. При цьому, як зазначає Г. Кіссінджер, концепція *raison d'état* не мала вбудованих обмежень, ніби все було дозволено для того, щоб задовольнити інтереси держави. *Raison d'état* перетворив дипломатичну лояльність з особистого типу відносин між дипломатом і правителем у ранньомодерний період на безособовий спосіб приналежності до колективного суб'єкта - держави. Наслідки цього кроку були малопомітними, але далекосяжними.

По-перше, розширилася сфера дипломатичної діяльності. Дипломат, як і раніше, служив суверену, але з більш широкою перспективи захисту і зміцнення статусу держави, а не правителя. Хоча це теоретичне розмежування зазвичай не стикалося з проблемами на практиці, воно іноді змушувало дипломатів ставати на чийсь бік. Шарль Талейран, наприклад, виправдовував свої суперечливі зміни політичної лояльності протягом дипломатичної кар'єри тим, що він прагнув захистити Францію від прорахунків Наполеона.

По-друге, сенс існування держави зробив межу між лояльністю і честю більш складною для утримання. Якщо етичні міркування вважаються нерелевантними для ведення зовнішньої політики і якщо все дозволено в ім'я виживання держави, то що заважає дипломатам використовувати свою владу для порушення міжнародного права і навіть для розпалювання війни, як це показав випадок з міністром закордонних справ Третього Рейху Йоахімом фон Ріббентропом? Зловживання, які приписують дипломатії «*raison d'état*», були визначальними у розв'язанні Першої світової війни. Це спонукало до переосмислення дипломатичного методу загалом і зв'язку між дипломатією та етикою зокрема, аж до того, що сама основа дипломатичної лояльності була поставлена під сумнів. Чи повинні дипломати представляти лише інтереси своїх урядів, чи вони також повинні враховувати вплив, який представництво цих інтересів може мати на міжнародний порядок?

Як зазначав Адам Вотсон, держави мають не лише інтерес, але й моральний обов'язок зберігати міжнародний порядок і забезпечувати його функціонування - принцип, який він назвав *raison de système*. Ця нова концепція, однак, має

складний наслідок, який ставить дипломатів перед серйозною проблемою: з одного боку, якщо вони дозволять принципу *raison de système* необмежено керувати їхніми діями, вони ризикують обмежити автономію своїх суверенів і, як наслідок, свою власну позицію. З іншого боку, якщо вони необмежено здійснюють дипломатичні дії відповідно до доктрини *raison d'état*, то вони ризикують підірвати «тканину» самої системи, демотивуючи інших дипломатів поважати спільні норми і правила, які підтримують міжнародний порядок.

Raison de système піднімає питання дипломатичної лояльності на новий рівень узагальнення. На відміну від принципу «вірності правителю», який утримує об'єкт дипломатичної лояльності на особистому рівні, або «вірності державі», яка надає перевагу групі, концепція «вірності народу» поширює проблеми дипломатичної етики на людство. В принципі, це означає, що дипломатична діяльність не може бути обмежена дипломатами, які служать правителю або державі, але, як довгий час стверджувала англійська школа, дипломати, по суті, є хранителями міжнародного суспільства.

На практиці ця концепція дипломатичного відомства означає відданість еволюціонуючому набору міжнародних норм (суверенітет, незастосування сили, взаємне визнання, безперервний діалог, розумність, рівність держав), які є складовими міжнародного порядку.

З етичної точки зору, цей крок призводить, однак, до досить запутаної ситуації. З одного боку, ця космополітична модель відомства зміцнює моральний авторитет дипломатів, оскільки набір універсальних стандартів міжнародної поведінки, які вони допомагають створювати і відтворювати, є тим, що робить можливим міжнародне співробітництво. З іншого боку, це ставить їх на шлях зіткнення з іншими джерелами дипломатичної лояльності.

Захист державних інтересів при одночасному дотриманні міжнародних норм є складним завданням, яке викликає підозри і навіть зневагу. Це перетворює дипломатів на «професійних незнайомців», які не можуть комфортно балансувати на межі між лояльністю і честю, будучи впевненими в тому, що їх професіоналізм ніколи не буде поставлений під сумнів.

Отже, як вірні слуги своїх суверенів, дипломати в ранньомодерний період користувалися аурую морального захисту; аристократичний кодекс честі і професійні міркування слугували противагою етичним порушенням. *Raison d'état* перемістив об'єкт дипломатичної лояльності з правителя на державу. Цей крок надав дипломатам моральний якір для оскарження влади правителя, але також зробив їх позицію більш вразливою до моральних зловживань. Принцип «Вірність народу» поширює проблеми дипломатичної етики на людство. Як захисники міжнародного порядку, дипломати стикаються з підозрами в розділеній лояльності, але вони також допомагають створювати і відтворювати норми, які роблять можливим міжнародне співробітництво.

3. Дипломатична етика на практиці

Три традиції дипломатичної етики, розглянуті вище, мають не лише історичний характер, але й зберігають значну актуальність для сучасної

дипломатичної практики. Хоча дипломати сьогодні ділять сцену з широким колом акторів та інституцій, дипломатія залишається переважно державоцентричною професією. Голови дипломатичних місій, як і раніше, офіційно призначаються главами держав, і їхня основна місія продовжує обертатися навколо служіння своїм країнам, підтримуючи міжнародний мир. Таким чином, етичні принципи, що охоплюють три форми лояльності (правителю, державі та народу), є конститутивними для дипломатичної служби і мають аналітичну вагу для вивчення нормативної цінності сучасних дипломатичних взаємодій. Слід також зазначити, що як метод сталого управління відносинами відчуження між політичними спільнотами, дипломатія спирається на визнання певного ступеня інституційної та нормативної неоднорідності - умови, яка досить незручно поєднується з сильними етичними приписами. Тому спроби створити універсальну концептуальну основу, здатну забезпечити чіткі етичні приписи для кожного окремого аспекту дипломатичного життя, є досить недоречними і контрпродуктивними для дипломатичної теорії і практики. Тому слід прислухатися до поради Гілларі Патнем про те, що «головна мета етики не у створенні “системи”, а у сприянні вирішенню практичних проблем» і діяти відповідно до неї.

З огляду на це, що має робити дипломат, коли він стикається з конфліктом лояльності? Чи повинен він стати на бік глави держави або уряду, навіть якщо останній є морально хибним, чи повинен він переслідувати державні інтереси так, як він їх розуміє, навіть за рахунок своєї особистої лояльності до обраних посадових осіб, або ж він повинен переконатися, що його дії не загрожуватимуть міжнародному миру, навіть якщо це суперечитиме офіційній політиці його уряду? Підтримуючи Патнем, можна стверджувати, що конфлікти дипломатичної лояльності важко узгодити з теоретично абстрактної перспективи.

Контекстуально багате середовище норм, правил і владних відносин, в яке вбудована дипломатія, менше піддається ретельному аналізу з точки зору архімедової етичної обґрунтованості (тобто гіпотетичної точка зору, з якої певні об'єктивні істини можуть бути досконало сприйняті (також відома як точка зору Бога), або надійна відправна точка, з якої можна міркувати).

На нашу думку, важливою є здатність дипломата професійно судити про те, які моральні дії є доречними в конкретному контексті, ретельно збалансовуючи вимоги лояльності між собою. Аристотель називав це вміння **фронезисом**, що зазвичай перекладається як «розсудливість» або «практична мудрість». Це форма знання, що стосується того, що залежить від контексту і є конкретним, а не абстрактним і універсальним.

Фронімос, той, хто практикує практичну мудрість, - це досвідчений практик із сильними перцептивними та інтелектуальними здібностями, який може правильно розмірковувати про те, як правильно розуміти розповіді інших людей і правильно сприймати деталі ситуацій. У той час як принцип лояльності визначає характер етичних проблем, з якими дипломати можуть зіткнутися у своїй роботі, фронеzis пропонує їм метод вирішення цих проблем як професіоналам. **Фронеzis** збігається з діапазоном і обсягом «професійних» суджень.

Бути хорошим професіоналом означає мати не лише (когнітивну) здатність добре обмірковувати (судити), але й відповідні (афективні) установки та диспозиції. Інакше кажучи, бути компетентним практиком, в технічному сенсі здатним ефективно виконувати свої функції, є необхідною, але недостатньою умовою для того, щоб стати професійним дипломатом (тобто фронімосом).

Для цього дипломат повинен продемонструвати технічні навички, враховуючи при цьому етичні обмеження свого робочого середовища. Спираючись на концепцію «рефлексивного мислення» Джона Дьюї, Дональд Шон розробив концепцію рефлексії-бездіяльності для розуміння того, як працює професійний фронезис. На думку Дональда Шона, практики часто стикаються з ситуаціями невизначеності, складності, нестабільності, унікальності та ціннісного конфлікту, які важко вирішити з абстрактної теоретичної перспективи. Натомість він стверджує, що дія і мислення доповнюють одне одного. Діяльність розширює мислення в процесі випробувань, руху і пошуків експериментальної дії, а рефлексія живиться діяльністю та її результатами. Кожна з них живить іншу, і кожна встановлює межі для іншої.

У застосуванні до дипломатичної етики концепція рефлексії в дії відображає повторюваний процес дії та рефлексії, за допомогою якого дипломати намагаються узгодити практичні вимоги ситуації, що склалася, з нормативними імперативами, зумовленими їхньою роздвоєною лояльністю.

Саме несподіваний результат дії запускає рефлексію, і саме вироблення задовільного кроку тимчасово завершує рефлексію. Наприклад, під час лівійського повстання 2011 року дипломати лівійських посольств по всьому світу вирішили піти у відставку або дезавуювати зв'язки з урядом Муаммара Каддафі на тій підставі, що їх дії від імені лівійського лідера більше не узгоджувалися з етичними вимогами їх посад: «Ми не віддані йому, ми віддані лівійському народу». Їхнє рішення є ілюстрацією суперечливої ідентичності, яку дипломати несуть з собою між своїм професійним «Я» і «Я» держави, яку вони представляють. Коли дипломати стикаються з такими етичними проблемами, вони можуть прагматично реагувати на них шляхом самоусунення, а можуть вирішити висловити свою незгоду офіційно, як у наведеному вище прикладі, або неофіційно, якщо такі канали їм доступні.

У кожному випадку вони активують рефлексію в дії як фронетичний інструмент етичного вирішення. Вирішення етичних дилем за допомогою процесу рефлексії в дії включає три кроки. По-перше, в результаті конкретної ситуації, в якій опинився дипломат, він відчуває протиріччя між різними рівнями своєї лояльності. Він може ігнорувати цю напругу, але це може призвести до втрати цілісності, стресу і можливого зриву, залежно від інтенсивності протиріччя. Коли останнє перетинає особисто визначений поріг, дипломат може вирішити зробити щось, щоб зняти моральну напругу або, принаймні, не дозволити їй зростати. Таким чином, на другому етапі дипломат ініціює рефлексивну розмову про етичні компроміси, пов'язані з тим, що він надає перевагу одному рівню лояльності над іншими. Ця рефлексивна розмова не обов'язково включає в себе інструментальний підрахунок плюсів і мінусів різних моральних компромісів, які вона для себе вимальовує, але часто спирається на

інтуїтивне відчуття того, що розумно робити за даних обставин. Рішення, яке впливає з цієї рефлексивної розмови, перемикає увагу дипломата назад до дій. На третьому етапі дипломати припиняють роздуми і вдаються до дій відповідно до обраного морального компромісу.

Якщо вжиті дії не вирішують моральну суперечність, то процес роздумів у дії відновлюється, але вже в дещо зміненому контексті. Таким чином, фронезис пропонує іншу перспективу для притягнення дипломатів до моральної відповідальності за їхні дії, ніж теоретично обґрунтовані моделі етичного аналізу. Замість того, щоб покладатися на зовнішні критерії моральної обґрунтованості, фронетична етика зосереджується на контекстуально адаптованих стандартах нормативного аналізу.

Контекст, в якому дипломати вирішують етичні проблеми шляхом роздумів і дій, є визначальним фактором для розуміння того, наскільки дії дипломата є морально виправданими. Типові питання, які можна поставити з фронетичної точки зору, будуть такими: чи ставить ситуативний контекст дипломата перед легітимною етичною проблемою, чи її можна обґрунтовано проігнорувати? Чи керується процес роздумів у дії у відповідь на етичний виклик іншими причинами, ніж протиріччя лояльності? Чи стикається дипломат з незвичайними перешкодами, які заважають йому належним чином реагувати на етичні виклики (інституційний опір, низький рівень досвіду, пом'якшувальні особисті обставини)? Нарешті, чи допомагає обране рішення пом'якшити конфлікт лояльності?

Слід також зазначити, що фронетичний підхід не пропонує остаточного вирішення моральної проблеми, оскільки рефлексія в дії - це динамічний процес. Кожна дія та рефлексія дещо змінює контекст нормативного запиту. Як наслідок, різні конфігурації етичних компромісів можуть поступово ставати доступними в міру того, як процес рефлексії в дії повторюється. Щоб проілюструвати ці твердження, розглянемо випадок, описаний колишнім британським дипломатом Брайаном Бардером, який служив у Польщі під час холодної війни наприкінці 1980-х років. Внаслідок переслідування польським комуністичним урядом лідерів «Солідарності» (незалежної профспілкової федерації) Брайан Бардер, як і інші західні дипломати, опинився перед моральною дилемою. Він запитував себе, наприклад, чи обов'язком дипломатів є просування виключно інтересів і політики своєї країни, чи відстоювання більш загальних цінностей свободи, громадянських прав і демократії. Між ним та іншими західними дипломатами відбулася вдумлива розмова про плюси і мінуси різних моральних компромісів, пов'язаних з кожним варіантом. З прагматичної точки зору, польський уряд, хоч би яким недемократичним він не був, мав набагато більше можливостей завдати шкоди або підтримати західні інтереси, ніж «Солідарність». З іншого боку, протестуючи проти дій польського уряду, західні дипломати могли б допомогти забезпечити певний рівень захисту від свавільних утисків і переслідувань для пересічних поляків. Незважаючи на рішучий осуд з боку польського уряду, рішення влаштувати демарш польському міністру закордонних справ від імені всіх членів Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) розглядалося як прийнятний компроміс між цими двома напрямками дій. Основне етичне протиріччя, з яким

зіткнулися Брайан Бардер та інші західні дипломати, полягало, по суті, у протиріччі між принципами лояльності до держави та лояльності до людей. Щоб з'ясувати, чи була реакція західних дипломатів на цей виклик морально обґрунтованою з фронетичної точки зору, необхідно розглянути контекст справи: чи було етичне протиріччя легітимним у світлі обставин, що склалися? Не пропонуючи багато деталей, Брайан Бардер вказує на особливо кричущий акт переслідування» польського уряду проти видатного лідера «Солідарності», факт, який вказує на наявність серйозної моральної проблеми, що заслуговує на дипломатичну увагу.

З розповіді Брайана Бардера також випливає, що рефлексія в дії керувалася насамперед занепокоєнням тим, як примирити конфлікт між двома джерелами лояльності, а не, наприклад, спробою заробити пропагандистські бали часів холодної війни. Крім того, в тексті немає жодних вказівок на те, що дипломати не в змозі вирішити етичну проблему через професійні чи особисті причини. Помірковано зацікавлена дискусія серед західних дипломатів про плюси і мінуси двох моральних виборів насправді свідчить про інституційну культуру в західних дипломатичних службах, яка є достатньо відкритою для нормативних дискусій.

Нарешті, обране рішення (*демари*) допомогло зменшити початкову напругу між двома джерелами лояльності, хоча ступінь полегшення залишається, звісно, предметом дискусій. Загалом, реакція західних дипломатів на репресії польського уряду проти «Солідарності» мала значну моральну обґрунтованість з фронетичної точки зору. Конфлікт лояльності був достатньо інтенсивним, щоб виправдати реакцію, рефлексія в дії керувалася насамперед легітимними побоюваннями, дипломати не зіткнулися з серйозними інституційними обмеженнями, а остаточне рішення допомогло задовільно пом'якшити початкову етичну проблему. І навпаки, якби вони вирішили, наприклад, не вживати жодних заходів або дозволити своїм роздумам керуватися пропагандистськими мотивами часів холодної війни, то їх дії були б позбавлені моральної легітимності. Тимчасово знявши напругу між двома джерелами лояльності, рішення про демарш змінило контекст і спонукало польський уряд відреагувати, охарактеризувавши дії західних дипломатів як неприйнятне втручання у внутрішні справи країни.

На щастя, заява польського уряду не призвела до негайного відновлення переслідування лідерів «Солідарності». Якби це сталося, то етичне протиріччя між двома джерелами дипломатичної лояльності розгорілося б знову, можливо, у більш жорсткій формі, що вимагало б від дипломатів рефлексії в дії на іншій основі і, ймовірно, з іншим результатом.

Представлена фронетична модель етичного аналізу привертає увагу до двох важливих напрямків дослідження дипломатичної етики. По-перше, як етичні виклики, з якими стикаються дипломати в умовах конфліктуючих лояльностей, впливають на їхню діяльність? Оскільки кожен дипломат, ймовірно, зіткнеться з такими викликами у своїй кар'єрі, важливо зрозуміти, за яких умов моральні дилеми можуть підірвати ефективність виконання дипломатами своїх функцій. По-друге, якої підготовки потребують дипломати, щоб покращити свою здатність до етичної рефлексії в дії? Узагальнені приписи моральної поведінки мають,

мабуть, обмежену цінність як професійні орієнтири для контекстуальних дій. Тому етична підготовка повинна враховувати невизначеність, складність, нестабільність, унікальність і ціннісні конфлікти, з якими дипломати стикаються у своїй повсякденній діяльності.

Отже, у той час як три принципи вірності (правителю, державі і народу) визначають характер етичних викликів, з якими дипломати можуть зіткнутися у своїй роботі, фронеzis пропонує їм метод вирішення цих викликів як професіоналам. Фронетична концепція «рефлексія в дії» відображає повторюваний процес дії та рефлексії, за допомогою якого дипломати намагаються узгодити практичні вимоги ситуації, що склалася, з нормативними імперативами, зумовленими їх роздвоєною лояльністю.

Питання для самоконтролю:

1. Які моральні дилеми можуть виникати у дипломатів під час виконання їхніх обов'язків?
2. Як дипломат має діяти в ситуації, коли накази уряду суперечать його моральним переконанням?
3. Чи може дипломат порушити встановлені правила, переслідуючи моральні цілі?
4. Як співвідноситься дипломатична етика з міжнародною стабільністю?
5. Яким чином дипломатична влада обмежує моральну автономію дипломатів?
6. Як змінювалося поняття лояльності дипломатів протягом історії?
7. У чому полягає відмінність між вірністю правителю, державі та народу?
8. Як концепція *raison d'état* вплинула на дипломатичну етику?
9. Чому *raison de système* вважається альтернативою *raison d'état*?
10. Які виклики стоять перед дипломатами, що мають балансувати між інтересами своєї держави та міжнародними нормами?
11. Чому конфлікти лояльності є невід'ємною частиною дипломатичної діяльності?
12. Як принцип фронеzis допомагає дипломатам вирішувати етичні дилеми?
13. Чому етичні рішення дипломатів залежать від контексту ситуації?
14. Які три основні етапи рефлексії в дії проходить дипломат при прийнятті етичного рішення?
15. Який історичний випадок, описаний у тексті, ілюструє дилему між вірністю державі та вірністю народу?
16. Як дипломат може одночасно служити своїй державі та дотримуватися міжнародних норм?
17. Чому міжнародне співробітництво залежить від етичної поведінки дипломатів?
18. Як впливають моральні дилеми на ефективність дипломатичної служби?
19. Яку роль відіграє моральна підготовка дипломатів у їхній професійній діяльності?

20. Чи можна створити універсальну систему дипломатичної етики, що підходила б для всіх ситуацій?

Тестові питання до теми:

1. Що є основним моральним викликом для дипломатів?

- a. Балансування між лояльністю до уряду та моральними принципами
- b. Виконання наказів беззаперечно
- c. Захист виключно інтересів своєї держави
- d. Уникнення конфліктів будь-якою ціною

2. Який принцип визначає дипломатичну лояльність у сучасному світі?

- a. Вірність державі
- b. Вірність правителю
- c. Вірність міжнародним організаціям
- d. Вірність власним інтересам

3. Яке поняття визначає національні інтереси як основний принцип дипломатії?

- a. Raison d'état
- b. Jus cogens
- c. Pacta sunt servanda
- d. Ex aequo et bono

4. Який принцип дипломатії передбачає збереження міжнародного порядку?

- a. Raison de système
- b. Realpolitik
- c. Balance of power
- d. Non-intervention

5. Яка основна місія дипломата?

- a. Представництво інтересів своєї держави
- b. Виконання всіх наказів уряду
- c. Ігнорування міжнародних норм
- d. Участь у політичних кампаніях

6. Що є головним чинником моральної відповідальності дипломатів?

- a. Їхні повноваження, які вони здійснюють навіть у непрямий спосіб
- b. Особисті переконання дипломатів
- c. Вимоги суспільної думки
- d. Виключно міжнародне право

7. Яку модель моральної поведінки дипломати використовують у своїй роботі?

- a. Фронезис (практична мудрість)
- b. Абсолютна відповідальність
- c. Ігнорування етичних норм
- d. Повна підпорядкованість уряду

8. Яка концепція дозволяє дипломатам приймати рішення в складних етичних ситуаціях?

- a. Рефлексія в дії
- b. Законний обов'язок
- c. Політична нейтральність
- d. Абсолютна лояльність

9. Яке ключове питання постає перед дипломатами у випадку конфлікту інтересів?

- a. Що є морально виправданим у конкретному контексті?
- b. Як уникнути будь-якої відповідальності?
- c. Як вигідно використати ситуацію для особистої користі?
- d. Чи слід підкоритися без питань?

10. Яка форма лояльності дипломатів була домінуючою в ранньомодерний період?

- a. Вірність правителю
- b. Вірність державі
- c. Вірність міжнародному праву
- d. Вірність народу

11. Що стало головним етичним наслідком Вестфальського миру?

- a. Перехід лояльності дипломатів від правителя до держави
- b. Посилення релігійного впливу на дипломатію
- c. Ліквідація дипломатичних місій
- d. Поява міжнародних судів

12. Яке ключове моральне питання виникало у дипломатів під час Другої світової війни?

- a. Чи повинні вони служити аморальному режиму?
- b. Як здобути особисту вигоду?
- c. Чи можуть вони порушувати міжнародне право?
- d. Як діяти без дотримання правил?

13. Який відомий дипломат виправдовував зміну політичної лояльності захистом держави?

- a. Шарль Талейран
- b. Генрі Кіссінджер
- c. Отто фон Бісмарк
- d. Йоахім фон Ріббентроп

14. Що відрізняє дипломатичну лояльність від сліпої відданості?

- a. Критичне мислення та моральна оцінка
- b. Абсолютне підпорядкування наказам
- c. Уникнення будь-якої відповідальності
- d. Орієнтація лише на політичну вигоду

15. Який термін описує ситуацію, коли дипломат відмовляється виконувати накази, що суперечать етиці?

- a. Етичний протест
- b. Державна зрада
- c. Політична корупція
- d. Ігнорування обов'язків

16. Який етичний виклик може вплинути на ефективність дипломатів?

- a. Конфлікт лояльності
- b. Високий рівень зарплати
- c. Недостатня кількість підлеглих
- d. Відсутність соціальних гарантій

17. Яку концепцію дипломатії підтримувала англійська школа?

- a. Дипломати є хранителями міжнародного суспільства
- b. Дипломати повинні керуватися лише національними інтересами
- c. Влада дипломатів має бути абсолютною
- d. Дипломати мають виконувати будь-які накази уряду

18. Що є основою міжнародного порядку з точки зору дипломатичної етики?

- a. Дотримання міжнародних норм
- b. Абсолютна влада сильних держав
- c. Ігнорування менших країн
- d. Відмова від мирних переговорів

19. Який фактор може сприяти моральному зловживанню дипломатів?

- a. Відсутність етичних обмежень у *raison d'état*
- b. Суворе дотримання міжнародного права
- c. Прозорість дипломатичних відносин
- d. Дотримання всіх норм міжнародної спільноти

20. Яке етичне рішення прийняли дипломати Лівії у 2011 році?

- a. Відмова від підтримки уряду Каддафі
- b. Підтримка урядових репресій
- c. Ігнорування політичної ситуації
- d. Посилення співпраці з диктаторським режимом

21. Як дипломати можуть уникнути моральної кризи у своїй роботі?

- a. Використовуючи метод рефлексії в дії
- b. Ігноруючи етичні проблеми
- c. Завжди підкоряючись наказам уряду
- d. Приховуючи важливу інформацію

22. Що може допомогти дипломатам приймати етичні рішення?

- a. Практичний досвід та рефлексія
- b. Автоматичне виконання наказів
- c. Відсутність моральних норм
- d. Використання сили

23. Як концепція *raison d'état* змінила дипломатичну етику?

- a. Вона зробила інтереси держави головним пріоритетом
- b. Вона посилила роль релігії в дипломатії
- c. Вона вимагала від дипломатів абсолютної правдивості
- d. Вона заборонила будь-які міжнародні союзи

24. Що означає термін "професійні незнайомці" у дипломатії?

- a. Дипломати, які балансують між різними рівнями лояльності
- b. Дипломати, які не мають етичних принципів
- c. Дипломати, що працюють виключно за особисту вигоду
- d. Особи, які уникають дипломатичних місій

25. Який підхід є найкращим для вирішення дипломатичних етичних дилем?

- a. Контекстуальний аналіз ситуації
- b. Слепе дотримання інструкцій
- c. Ігнорування моральних наслідків
- d. Виконання лише власних бажань

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бралатан, В.П., Гуцаленко Л.В., Здирко Н.Г. Професійна етика: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 252 с.
2. Висоцький, О. Віртуальність як провідна форма легітимацийної політики в добу постмодерну. *Політичний менеджмент*, 2008, 6, 41-53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2008_6_6
3. Висоцький, О. Ю. Громадська думка як головний об'єкт впливу легітимацийних технологій. *Гілея*, 2012, 57 (2), 588-597. <http://gileya.org/download.php?id=74>
4. Висоцький, О. Ю. Легітимацийні технології в міжнародних відносинах. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2017, 20 (10), 98-104. <https://doi.org/10.15421/1717138>
5. Висоцький, О. Ю., Павлов Д. М. Слон сліпих мудреців: політична пропаганда в нескінченності вимірів. *Політичне життя*. 2023. № 4. С. 91–101. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.13>
6. Висоцький, О.Ю. Демократія як інструмент легітимацийної політики. *Грані*, 2006, 9 (4), 113-117. https://www.researchgate.net/publication/388713784_Visockij_OU_2006_Demokratia_ak_instrument_legitimacijnoi_politiki_Grani_94_113-117
7. Висоцький, О.Ю. Електронна дипломатія як інструмент пропаганди. *Політологічний вісник*, 2018, 81. С.51-59. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2018.81.51-59>
8. Висоцький, О.Ю. Політична влада в Україні: проблеми легітимациї та модернізації. Монографія. Дніпропетровськ: Інновація, 2012. 132 с.
9. Висоцький, О.Ю. Постправда: концептуальні та праксеологічні виміри. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 10. С. 128-133. <https://doi.org/10.15421/1718138>
10. Висоцький, А. Ю. Проблема легітимации політики в концепції Макса Вебера. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 2003, 6(32), 132-136. <https://grani.org.ua/index.php/journal/issue/view/29/27>
11. Етика. Естетика. За ред. Панченко В.І. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 432 с.
12. Закон України «Про державну службу». № 889. VIII. Сайт Верховної Ради України. <http://zakon.rada.gov.ua./laws/show/889-19#Text>
13. Закон України «Про дипломатичну службу». №2449 – VIII. Сайт Верховної Ради України. <http://zakon.rada.gov.ua./laws/show/2449-19#Text>
14. Малахов В.А. Етика / В.А. Малахов. Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2014. 214 с.
15. Моральні цінності не можна відкладати на завтра, вони потрібні вже сьогодні (інтерв'ю з академіком НАН України М.В. Поповичем). *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 2. С. 3–6.
16. Навчальний посібник з курсу «Професійна етика вищої освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / А.П. Алексеєнко, К.І. Карпенко, Л.О. Гончаренко, В.В. Дейнека. Харків: ХНМУ, 2015. 77 с.
17. Оболенський, О. Принцип професіоналізму в державній службі. *Вісник держ. служби України*. 2018. № 1. С.54-61.
18. Barder, B. Diplomacy, Ethics and the National Interest: What Are Diplomats For?" *The Hague Journal of Diplomacy*, 2010, 5 (3), pp.289-297.
19. Ewin, R. E. Loyalty and Virtues. *Philosophical Quarterly*, 1992, 42 (169), pp.403-419.
20. Faizullaev, A. Diplomacy and Self. *Diplomacy & Statecraft*, 2006, 17 (3), pp.497-522.

ЗМІСТ

ТЕМА 5. ПОВСЯКДЕННА ЕТИКА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	3
1. Етика честі та стандарти поведінки в міжнародних відносинах .	3
2. Обґрунтування вибору: від особистісних мотивів до універсальних етичних стандартів	4
3. Держава, честь і мораль: суб'єктність у світі міжнародних відносин	6
4. Нормативність і регулювання: концептуальні основи міжнародної етики	9
5. Походження норм: взаємозв'язок, еволюція та дилеми інтерпретації	13
6. Мовленнєві акти та нормативність: механізми формалізації повсякденної етики	15
7. Між правдою, обіцянками та користю: політика формальних норм у міжнародних відносинах	18
8. Міжнародні відносини як сукупність світів: етика, статус і нормативні виклики	22
<i>Питання для самоконтролю</i>	23
<i>Тестові питання до теми</i>	23
ТЕМА 6. ЕТИКА ДИПЛОМАТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ	28
1. Місце та значення етичної поведінки в дипломатичних переговорах	28
2. Етика через призму дипломатичних переговорів	29
3. Класифікація та оцінка доречності етично неоднозначних тактик ведення переговорів (ЕНТВП)	30
4. Ефективність етично неоднозначних тактик ведення переговорів: загальні підсумки	33
<i>Питання для самоконтролю</i>	34
<i>Тестові питання до теми</i>	35
ТЕМА 7. ДИПЛОМАТИЧНА ЕТИКА	40
1. Моральні дилеми дипломатії: етика, влада та відповідальність .	40
2. Еволюція дипломатичної етики	41
3. Дипломатична етика на практиці	44
<i>Питання для самоконтролю</i>	49
<i>Тестові питання до теми</i>	50
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54

Навчально-методичне видання

В 53 Висоцький О.Ю. Професійна етика: конспект лекцій. Частина II. Дніпро: СПД «Охотнік», 2025. 56 с.

Професійна етика є важливою складовою загальної етичної теорії, що регулює поведінку представників різних професій відповідно до загальнолюдських моральних цінностей. Вона спрямована на встановлення етичних норм і принципів у професійній діяльності, визначення критеріїв належної поведінки та забезпечення гармонійних взаємовідносин у суспільстві. Друга частина навчального посібника «Професійна етика» присвячена питанням етичного регулювання у сфері міжнародних відносин. Вона розглядає фундаментальні аспекти повсякденної етики, що впливають на дипломатичні взаємодії та прийняття рішень. Окрему увагу приділено концепціям честі, моральних стандартів та їх ролі у формуванні нормативних практик державної служби. У посібнику аналізується взаємозв'язок між особистісними мотивами та універсальними етичними стандартами, а також розглядаються основні дилеми міжнародної етики, включаючи мовленнєві акти, нормативність та формування дипломатичних норм. Посібник рекомендований насамперед для студентів спеціальності СЗ «Міжнародні відносини», а також аспірантів, викладачів та всіх, хто цікавиться проблемами морального регулювання професійної діяльності та етичних стандартів у суспільстві.

СПД «Охотнік» В.С.

49040, м. Дніпро, Запорізьке шосе, буд.40, к. 194.

Код за ДРФО 1708213264

Свідоцтво И № 816689 від 01.01.2011.

Здано на складання 21.03.25. Підписано до друку 24.03.25. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк різнографічний. Гарнітура Times. Умовн.друк.арк. 2,88.
Умовн.фарб.-відб. 2,88. Обл.-видавн. арк. 2,9. Наклад 300 прим. Зам. № О_3412
